

AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun Coğrafyası

Dursun Can Eyüboğlu | ORCID : 0000-0003-4163-0976 | dursuncaneyuboglu@gmail.com

Araştırmacı Yazar, Şair, İstanbul, Türkiye.

Özet

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit gibi birçok türde birçok varyantı vardır. Dede Korkut sahası, Korkutbilimi, Korkutşinashlık, Korkuttanuv; içerisinde nüshalar, varyantlar, yazmalar, derlemeler, kitaplar, makaleler, tezler, bildiriler, yazılar olan; tarih, arkeoloji, coğrafya, dilbilimi, edebiyat, halkbilimi, etnografya, antropoloji, paleografya, psikoloji, sosyoloji gibi birçok bilim dallarıyla ilişkili oldukça geniş bir alandır. Tarihi süreçte Türklerin ve atalarının tecrübe ettikleri medeniyet daireleri sözlü kültür ürünlerine ve Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'ta birçok zaman ve coğrafya ile ilişkili olarak mekân vardır. Dede Korkut Destanları, bir taraftan Orta Asya'dan, bir taraftan da Anadolu-Azerbaycan bölgesinden izler taşımakta, geniş Türk coğrafyasını içerisinde barındırmaktadır. Eski Türklerin yaşadığı coğrafya yaşamlarını etkilemiş, bu durum Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'ta Oğuzlar bozkır kültürü insanıdır, göçebe bir yaşam sürmektedir. Oğuzların birçok davranışlarının altyapısında coğrafya etkili olmuştur. Dede Korkut Kitabı'ndaki beşinci boy Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'dur. Boyun konusu, bir kişinin ölümle olan mücadelesidir. Bu boy Dede Korkut'ta az kişinin adının geçtiği boylardan biridir. Boyun başkahramanı Deli Dumrul'dur. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda tarihî-coğrafi-edebî-kültürel olarak başlıca iki coğrafi tabaka bulunmaktadır: Alt Coğrafya ve Üst Coğrafya. Boyun Makav adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen yer adları, bu boyun Oğuzların Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden önceye, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyun motifleri, varyantları, ilgili anlatılar eski eserlerde, sözlü kültür ürünlerinde, geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu boy Dede Korkut'ta az yer adının geçtiği boylardan biridir. Boyun coğrafyası belirsizdir. Çünkü destan/efsane çok eskiye uzanan kökleri olan bir anlatıdır. Bir dönem Karadağlar çevresinde yaşamış Oğuzların ünlü dağlarının adını ortak hafızalarında koruduğu görülmektedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda Karadağ, Oğuz Eli/Oğuz, Rum/Rum Eli, Şam yer adları geçmektedir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun coğrafyası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Dede Korkut, Deli Dumrul, Duha Koca, Destan, Coğrafya

Atıf Bilgisi

Eyüboğlu, Dursun Can. (2024). Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun Coğrafyası. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 4/2, 88-124. <https://doi.org/10.62605/ufb.1561720>

Geliş Tarihi	05.10.2024
Kabul Tarihi	08.11.2024
Yayın Tarihi	30.11.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı ve Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Dizinleme Bilgisi	ERIH PLUS, MLA, ProQuest Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS), Linguistic Bibliography

**AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM**

The Geography of Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu

Dursun Can Eyüboğlu | ORCID : 0000-0003-4163-0976 | dursuncaneyuboglu@gmail.com

Researcher Writer, Poet, İstanbul, Turkey.

Abstract

There are many variants of the Dede Korkut Epics in many genres such as epics, stories, legends, tales, myths. Dede Korkut field, Korkutbilimi, Korkutsinaslik, Korkuttanuv; it is a very wide field related to many branches of science such as history, archeology, geography, linguistics, literature, folklore, ethnography, anthropology, paleography, psychology, sociology, which includes copies, variants, manuscripts, compilations, books, articles, theses, reports, writings. The circles of civilization experienced by the Turks and their ancestors in the historical process are reflected in the oral culture products and Dede Korkut. There are many places related to time and geography in Dede Korkut. Dede Korkut has traces from Central Asia on one side and from the Anatolia-Azerbaijan region on the other, includes the vast Turkic geography. The geography where the ancient Turks lived affected their lives, and this situation was reflected in Dede Korkut. In Dede Korkut, the Oghuzs are people of steppe culture, living a nomadic life. Geography has been effective in the infrastructure of many behaviors of the Oghuzs. The fifth epic in the Book of Dede Korkut is Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu. The subject of the epic is a person's struggle with death. This epic is one of the epics in which few people are mentioned in Dede Korkut. The protagonist of the epic is Deli Dumrul. There are two main geographical layers in Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu in terms of historical-geographical-literary-cultural aspects: Lower Geography and Upper Geography. The fact that there is a Turkmenistan variant of the epic called Makav, place names in the epic indicate that this epic belongs to a history older than the 10th-11th centuries when the Oghuzs migrated to the west of the Caspian Sea, to Anatolia-Azerbaijan, when they were in Central Asia. Epic motifs, variants, related narratives are seen in old works, oral culture products, in a wide geography. This epic is one of the epics that has few place names in Dede Korkut. The geography of the epic is uncertain. Because the epic/legend is a narrative with roots that go back a long way. It is seen that the Oghuzs who lived around the Karadaglar for a period preserved the names of their famous mountains in their collective memory. The place names Karadag, Oguz Eli/Oguz, Rum/Rum Eli, Sam are mentioned in Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu. In this study, the geography of Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu in Dede Korkut was examined.

Keywords : Dede Korkut, Deli Dumrul, Duha Koca, Epic, Geography

Citation

Eyüboğlu, Dursun Can. (2024). The Geography of Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu. *International Journal of Philology Bengü*, 4/2, 88-124. <https://doi.org/10.62605/ufb.1561720>

Date of Submission	05.10.2024
Date of Acceptance	08.11.2024
Date of Publication	30.11.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External.
Plagiarism Checks	Yes – intihal.net
Conflict of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & Licence	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Indexing Information	ERIH PLUS, MLA, ProQuest Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS), Linguistic Bibliography

Giriş

Dede Korkut Destanları üzerine yapılan, onu çeşitli açılardan inceleyen, içerdiği bilgileri ve güzellikleri ortaya koyan her bir çalışma ayrı bir değere sahiptir.

Dede Korkut Kitabı, dünya edebiyatının altın hazinesinin değerli bir incisi ve Türk halklarının ortak edebî mirasıdır. Ona hak ettiği değeri vermek, onu korumak, gelecek kuşaklara ulaştırmak bilim insanlarımızı bekleyen önemli bir görevdir (Iskakov ve İbrayev, 2000: 293). Türk toplumuna ait kültürel bellek hafızası olarak Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatıların her biri, millî kimliği oluşturan atalar kültürünün yaşatıldığı özgün bir karakter taşımaktadır (Alsaç, 2024: 14).

Türklerin tarih boyunca sahip oldukları dil, edebiyat, kültür değerlerini anlatan birçok metin vardır. Bunlar arasında yer alan Dede Korkut Oğuznameleri'nde, Türklerin töreleri, gelenek-görenekleri, gündelik yaşam tarzları, hayat felsefeleri açık, canlı, kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. Dede Korkut metinleri, kendi adının ve ününün ötesinde, dil, edebiyat, felsefe, töre değerlerine sahip metinlerdir. Çünkü, gündelik yaşamı bütün ayrıntılarıyla anlatırlar, ileri düzeyde metaforik üsluba sahiptirler, derin yapıda büyük semboller içeren sanat eseridirler. Dede Korkut'ta, Türk inanışları, kadın-erkek ilişkileri, toplumsal ritüeller, ad verme, savaş, barış, evlenme, töre, törenler vd. hakkında önemli bilgiler vardır. Bu nedenle eser, yalnızca bir dil metni değil, diğer sosyal bilim alanlarında da Türkler hakkında kullanabilecek verilere sahiptir. Dede Korkut'ta Türklüğün derin kökleri görülmektedir. Bunlardan ilk akla gelenlerden kahramanlık, yurt sevgisi, aile, cömertlik, kadın, doğa sevgisi, inanışlar, bu metinlerde en dikkat çekici konulardır (Akar, 2019: 76-79).

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. birçok farklı türde birçok varyantı vardır. En bilinenleri, metinlerin keşfedildikleri yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla tanınan iki nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Eserin bu nüshalardan kopya yoluyla oluşturulmuş bir *Berlin* kopyası da bulunmaktadır. Destanın bir varyantı ise *Türkmen Halk Nüshası* adını taşıyan Türkmen/Türkmenistan varyantıdır. Destanın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbet* yazmasıdır. Destanın yeni keşfedilen *Ankara*, *Bursa* yazmaları da vardır. Destanın Türk halklarından ve diğer milletlerden yapılan birçok başka derleme varyantı da bulunmaktadır. Dede Korkut konusu veya Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerindeki adlarıyla Korkutbilimi, Korkutşinaslık, Korkuttanuv; oldukça geniş bir alanı kapsayan, içerisinde nüshalar, varyantlar, yazmalar, derlemeler, kitaplar,

makaleler, tezler, bildiriler, yazılar vd. olan; tarih, arkeoloji, coğrafya, dilbilimi, edebiyat, halkbilimi, etnografya, antropoloji, paleografya, psikoloji, sosyoloji, vd. birçok bilim dallarıyla ilişkisi olan büyük bir alandır. Gelecekte yapılacak yeni çalışmalarla, keşiflerle, oluşacak yeni alt bilim dallarıyla ve onlarla ilişkileriyle, alanı çok daha büyüyecek, nice kişilerin ve nesillerin ilgisini çekecek, ruhlarını besleyecek, hayallerini süsleyecek, yaşamlarını renklendirecektir.

Dede Korkut Destanları'nın *Dresden* nüshasında 12, *Vatikan* nüshasında 6 boy bulunmaktadır. *Vatikan* nüshasındaki 6 boy, ayrıca *Dresden* nüshasında da olan boylardır. *Dresden* nüshası her bakımdan daha geniş ve kapsamlıdır. Türkmenistan varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olarak tanınmaktadır. Türkmenistan'dan derlenmiş Dede Korkut boylarının sayısı 18'dir, bunların 12'si *Dresden* nüshası ile paralel boylardan oluşmaktadır, diğer 6 boy ise *Dresden* ve *Vatikan* nüshalarında yoktur. *Türkmen Sahra/Günbed* yazmasında ise 1 boy ve birçok soylama vardır. Dede Korkut Destanları'nın bugün bilinen 19 farklı boyu vardır. Gelecekte yeni bulunabilecek nüshalarla, boylarla, varyantlarla bu sayı değişebilir (Eyüboğlu, 2024: 77).

Dede Korkut Hikâyeleri, her biri tek başına bağımsız ve tam bir hikâyeye olarak karşımıza çıkmakta ancak hepsi birden ayrıca büyük bir bütün oluşturmaktadır. Genel konusu; maceraları, yaşayışı, yaşam görüşleri ile geniş Oğuz topluluğudur. Ayrı ayrı olarak hikâyelerin konusu ise bu topluluk içindeki beylerin başlarından geçen çeşitli maceralardır. Hikâyeleri bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bağlayan asıl nesne sosyal tablodur (Ergin, 1989: 23).

1. Dede Korkut Coğrafyası

Birçok değerli araştırmacı Dede Korkut Destanları'nın coğrafyası hakkında fikir belirtmiştir. Burada söz konusu görüşlerin bir kısmına yer verilecektir:

Vasiliy Vladimiroviç Barthold'a göre, Oğuzlar, halk başbuğu, şairi, halk bilgiçliğinin yaratıcısı ve koruyucusu Korkud'un destanlarını *Sır Derya* sahillerinden batıya taşımışlardır (Barthold'dan aktaran Jirmunskiy, 1961b: 471).

Zeki Velidi Togan, 4.7.1936 tarihinde Orhan Şaik Gökyay'a bir mektup göndermiştir. Zeki Velidi Togan'ın bu mektupta yazdığına göre, Dede Korkut'taki tarihî ve coğrafi adların çoğu, hikâyelerin Oğuzların *Türkistan*'da yaşadıkları bir zamana ait olduğunu göstermektedir. Dede Korkut'ta geçen *Karaçuk Dağı*, *Karşu Yatan Kara Dağ*, *Ala Dağ*, *Kanlı*

Koca, Uşun Koca vs. gibi adlar hep *Türkistan*'a aittir. Oğuzlar bunları batıya getirirken mahallileştirmişler ve batıdaki olaylarla da karıştırmışlardır. Bu yüzden hikâyelerdeki tarihî ve coğrafî adları doğru tespit edebilmek güçtür (Gökyay, 1973: XLIV). Zeki Velidi Togan'ın bu tespitleri değerlidir. Togan, Dede Korkut anlatılarındaki bazı kahramanları *Orta Asya*'da yaşamış tarihî kişilerle de eşleştirmiştir. Bunlar aynı zamanda destanların coğrafyasıyla da ilgilidir.

Abdülkadir İnan'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki hikâyeye eski Oğuz destanının on iki epizotudur; büyük Oğuz destanının kırıntılarından Akkoyunlu Oğuzlarında *Doğu Anadolu ve Azerbaycan*'da, 13. ve 14. yüzyıllarda eldeki son şeklini almış olmalıdır. Oğuz boylarının daha *Moğolistan*'da buldukları zaman Korkut adıyla bağlı Oğuz destanı teşekkül etmiş olsa gerektir (2016: 39).

Pertev Naili Boratav'ın çalışmasında kaydettiğine göre, Oğuzlar'ın Anadolu'ya son büyük göçünden önce, Azerbaycan'a, Anadolu içlerine doğru sızmaları olmuştu. Daha sonraki sözlü tarihler ve destanlar da bunları uzun bir süre süren bir yayılma ve yerleşme hareketi gibi göstermişlerdir. Selçuklu öncesindeki bu akınlar, gerçekte Oğuzlar'ın *Sir Derya*'nın kuzeyindeki hatıralarının, sonradan geldikleri *Doğu Anadolu ve Azerbaycan*'daki olaylara uygulanmasını kolaylaştırmıştır (1958: 56). Böylece Dede Korkut Destanları zamanla mahallileşerek Dede Korkut Kitabı'na geçmiştir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in çalışmasında yazdığına göre, Dede Korkut Kitabı aynen, *Güney Kafkasya ve Anadolu*'da 15. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzlar arasında ağızdan ağıza söylenen Oğuz bahadırılıklarına ait destani şekle uymaktadır. Bununla birlikte, yiğitlik destanları ve manzumelerinin önemli bir kısmı ilk olarak 9.-10. yüzyıllarda Oğuzlar'ın eski yurdu olan *Sirderya* boylarında ortaya çıkmış, Selçuklu hanedanının hakimiyeti altındaki bir kısım Oğuzların kuzey *İran* eyaletleriyle güney *Kafkasya* ve *Anadolu*'yu ele geçirdikleri 11. yüzyılda *Yakın-Doğu*'ya geçmiştir (1961a: 611).

Faruk Sümer, Dede Korkut'taki Oğuzların, *Türkistan*'daki Oğuzlar olduğunu, hikâyelerin tarihî coğrafyasının da *Orta Asya* olduğunu, birçok kanıt göstererek şöyle belirtmiştir: 1) Hikâyelerdeki Dede Korkut, Reşidüddin'in eseri *Camiu't-Tevarih*'de Korkut Ata adıyla geçmektedir ve bu *Oğuzname*'de, *Türkistan*'da yaşamış Oğuz yabgularının, devlet adamı ve keramet sahibi bir kişiydi. Mezarı da, *Sirderya* boylarında gösterilmektedir. 2) Hikâyelerdeki Salur Kazan, Ebulgazi'nin eseri *Şecere-i Terakime*'nin başlıca kaynaklarından birini oluşturan

Türkmenler'in elindeki *Oğuznameler*'de de geçmektedir, ayrıca Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve karısı Burla Hatun'un da adları geçmektedir. 3) Hikâyelerin derlendiği halkın gözünde, hikâyelerdeki *Oğuz Eli*'nin çok eski zamanlarda yaşadığına inanılmış, *Oğuz Eli*'nin Peygamber çağında yaşadığını sanmışlardır. Ayrıca Oğuzlar, bazı veya birçok konularda da onlardan farklıydılar. Kahramanların çoğunun taşıdığı adlar da 11. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski sözcüklerdir. Oysa ki Türkmenler'in, özellikle hükümdar ve beylerinin adlarının çoğu İslamiydi. 4) Hikâyeler, Oğuz Eli'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermez, *Oğuz Eli* adeta boşlukta durmaktadır. Hiçbir zaman Hristiyanlar'ın eline geçmemiş *Alınca Kalesi* bile kafir kalesi gibi gösterilmektedir. Hikâyelerde Salur Kazan ve Bayındır Han için, "*Türkistan'ın direği, Karacuk'un aslanı, Emet Suyu'nun kapları*" deniyor ki, *Türkistan Orta Asya*'dadır, *Karacuk* da *Sirderya* boylarındadır. *Emet Suyu* da bu bölgede olmalıdır. Hikâyelerdeki *Kazılık Dağı* da *Türkistan*'da olmalıdır, *Manas Destanı*'nda da geçmektedir. 5) Hikâyelerde Oğuzlar'ın düşmanlarına genellikle kafir denilse de, bu düşmanların hangi kavimler olduğundan bahsedilmez. Kafir beylerinin adları hep Türkçe'dir. 6) Hikâyelerin ikincisinde Salur Kazan'ın evinin, yurdunun kafir beyi Şöklı Melik tarafından yağmalandığı ve anası, hatunu, oğlunun da tutsak alınıp götürüldüğü, sonrasında ise Salur Kazan'ın onları kurtararak Şöklı Melik'i öldürdüğü, *Şecere-i Terakime*'de başka bir *Oğuznameden* aktarılarak, biraz değişik ancak her ikisinde de ortak bir şekilde geçmektedir. Ayrıca her ikisinde, Salur Kazan'ın bir yılan öldürmesinden bahsedilir. Hikâyelerde olduğu gibi, 10. yüzyılda Oğuz Eli, kuzey ve kuzeybatı yönünde Kıpçaklar, Peçenekler, Hazarlar ile savaşmıştır, hikâyelerdeki Oğuzlar'ın kafir adı altında belirtilen düşmanları da bunlardan birini ifade etmektedir ki, Demir Yaylı Kıpçak Melik adı da dikkate alınırsa, destanlardaki kafir düşmanlar aslında Kıpçaklardır ve Kıpçaklar çok sonraları, 12. yüzyılın ikinci yarısında kümeler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır (1959: 406-413). Faruk Sümer'in bu tespitleri değerli olup Dede Korkut coğrafyasıyla ilgili önemli bilgiler içermekte, anlatıları *Orta Asya* ile ilişkilendirmektedir; *Camiu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* gibi *Oğuznameler*, içerisinde yer alan rivayetler; Dede Korkut kahramanlarının arkaik adları; *Türkistan*, *Karacuk*, *Emet Suyu/Amıt Suyu*, *Kazılık Dağı* gibi yer adları; düşman beylerinin adlarının Türkçe oluşu vs. *Orta Asya* ile ilgilidir.

Hamit Araslı'ya göre, Dede Korkut Kitabı'nın gerek Dresden gerek Vatikan nüshalarındaki destanlarda yer alan olaylar, 10.-11. yüzyılda *Azerbaycan*'ın *Gence*, *Berde*, *Şerur*, *Derbend* gibi kentler civarında, o dönemde komşu Bizans, Ermeni ve Gürcülerle meydana gelen tarihî

olayları yansıtmaktadır. Eserin ilk orijinal hali de burada yazıya geçirilmiştir (Araslı, 1962: 5'den aktaran Kalenderoğlu, 2016: 831).

Sergey Grigoreviç Agacanov'un eserinde bahsettiğine göre, Dede Korkut Destanı'nın ilk versiyonları *Orta Asya*'da ortaya çıkmış, 11.-12. yüzyıllarda Selçuklu akınlarıyla *Kafkasya* ve *Anadolu*'ya yayılmıştır. *Şecere-i Terakime*'de ve Salur Kazan hakkında anlatılan rivayetlerde anlatılan Salır-Peçenek düşmanlığının temeli, 9. yüzyıla ait tarihî olaylara dayanmaktadır. Oğuzlar, Peçenekler'i yurtlarından kovarak, *Ural* ile *Volga* ırmakları arasındaki toprakları ele geçirmişlerdi. Anlaşılan, Peçenekler'i yurtlarından çıkaran Salırlar, *Sır-Derya* ile *Hazar* civarındaki bozkırlara yerleşmişlerdi. 9. yüzyıl sonlarında yenilgiye uğrayan Peçenekler'den geriye kalanlar ise, zamanla Salır ve diğer Oğuz boylarıyla kaynaşarak asimile olmuşlardır (2015: 53-54, 195-196). Oğuz-Peçenek ilişkileri Dede Korkut anlatılarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Destanlarda veya ilişkili rivayetlerde bununla ilgili bazı izler vardır.

Zeynep Korkmaz'ın yazdığına göre, Dede Korkut'ta, olaylar bakımından başlıca iki tabaka görünmektedir. Her iki dönemin tarihî olayları ve ortak kültür değerleri destani bir anlatımla iç içe girmiştir. Birinci tabaka, Oğuzların *Yakın Doğu*'ya gelmeden önceki yaşamlarına ait hatıralarıdır ki, zaman olarak 9.-10. yüzyıllar arasına girmektedir, coğrafya olarak da *Isıg Göl*'ün batısı ile *Sırderya*'nın kuzeyindeki bozkırlardır; ikinci tabaka, *Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu* ile *Azerbaycan* bölgesini içine alan olaylarla ilgili hatıralar olup, zaman olarak Akkoyunlu Devleti'nin o bölgelerde egemen olduğu döneme rastlar (2006: 250).

Ali Duymaz'ın dediğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz coğrafyası her ne kadar bazı yer adlarıyla somutlansa da yine de muğlak, sınırları çizilmemiş, eski yurtların izlerini taşıyan bir yapıdadırlar. Bu bakımdan, Dede Korkut Kitabı'nda geçen tüm olayları standart bir vatan anlayışıyla belirli bir coğrafyaya bağlamak doğru bir yaklaşım değildir (2015: 29).

Cevat Heyet'e göre, Dede Korkut'taki olayların yerlerine bakıldığında, *Gence*, *Berde*, *Alınca galası*, *Göyce Gölü*, *Derşam*, *Gapılı Gara Derbend*, *Sürmeli*, *Ağca gala*, *Trabzon*, *Bayburd*, *Mardin* yer adları olarak geçmektedir. Oğuzların komşuları da Gürcüler, Ermeniler, Trabzon Rumlarıdır. Dede Korkut Destanları, Müslüman Oğuzlara ait olmakla birlikte kökü Türklerin İslamiyeti kabulünden önceki devire aittir, fakat

destanlar *Azerbaycan*'da ve kısmen de *Doğu Anadolu*'da meydana gelen olaylarla son şeklini almıştır (2004: 78-81).

Ahmet Pirverdioğlu'nun söylediğine göre, Dede Korkut Destanları'nın yazıya geçirildiği yer *Azerbaycan-Anadolu* sahası olduğu düşünülse de olayların geçtiği mekân aslında geniş Türk coğrafyasıdır (2000: 293).

Melek Erdem'in çalışmasında belirttiğine göre, Dede Korkut'ta, aslında çok eski devirlerde gerçekleşmiş olan bazı olaylardaki hususların 9.-11. yüzyıllar arasında Oğuzların *Sirderya* kuzeyindeki yurtlarında geçen yaşamlarına adapte edildiği, daha sonra gerçekleşmiş bazı olaylar etrafında toplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Oğuzlar *Anadolu*'ya gelirlerken *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan* sahasında yaptıkları mücadelelerden bazı unsurları da destanlara katmışlardır. Benzer durum Türkmenistan varyantında da görülmektedir, önceden meydana gelmiş olayların daha yakın tarihte bu sahada meydana gelen olaylara adapte edildiği anlaşılmaktadır (2005: 177).

Annagurban Aşirov'un belirttiğine göre, Dede Korkut'taki boyların çoğunda gösterilmiş olaylar, Korkut Ata, Salur Kazan gibi kişiler, onlar hakkındaki onlarca efsane ve rivayetler, ayrıca eserin kendisinin başlangıcının *Orta Asya*'dan geldiği bilimsel olarak kanıtlanmıştır (2000: 50).

Gandım Ballıyev'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri *Orta Asya*'da, *Sirderya* civarında ortaya çıkmıştır ve destanın bazı boyları 7.-9. yüzyıl Oğuz yaşamıyla sıkı bir ilişki içerisindedir (2000: 58-59).

Abdimalik Nisanbayev'e göre, Dede Korkut Kitabı 15. yüzyılda yazıya geçirilmiş olsa da destanlar 7. yüzyılda teşekkül etmiştir. Aradan yedi asır geçtikten sonra *Kaf Dağı*'nı aşarak *Anadolu*'ya gelip yerleşen Türk nesli, ata yurduna duyduğu özleminden dolayı hafızalarında kalan Dede Korkut destanını yazıya geçirmiştir. Korkut, 8.-9. yüzyıllarda *Sirderya* kıyısında yaşamıştır. Korkut, olasıdır ki, bugünkü Türk halklarının parçalanmadan önce doğuya doğru *Büyük Çin Seddi*'nden batıya doğru *Derbent* kentine kadar uzanan Ulu Bozkırı yöneten Türk Hanlığı'nın (Gök-Türk) dağılma döneminde yaşamıştır (2000: 4-5).

Şakir İbrayev'in çalışmasında dile getirdiğine göre, çeşitli tarihî devirlerde meydana gelen kahramanlık destanları ile menkıbevi efsaneler 14.-15. yüzyıllarda adı efsaneye dönüşen Korkut Ata'nın adı ile ilişkilendirilmiş ve *Küçük Asya* coğrafyasında yazıya geçirilmiştir. Oysa ki Dede Korkut Kitabı'ndaki destanların yarısından fazlasının, Oğuz boylarının önceki mekânı olan *Orta Asya*'da, *Sirderya* ile *Aral Gölü*

civarında doğduğunu araştırmacı bilginlerin çoğu kabul etmektedir (2000: 36).

Avelbek Konıratbayev'e göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlar, 10.-11. yüzyıllarda *Sirderya* bölgesinde doğmuştur ve anlatıcısı Korkut'tur. Destanların ana çekirdekleri, başlangıçta Oğuz ulusunda, coğrafya olarak da *Sirderya* bölgesinde atılmıştır. Dede Korkut Destanları'nda, 9.-11. yüzyıllardaki *Sirderya* bölgesinde bulunan Oğuz-Kıpçak ulusunun şeceresi ve tarihî anlatılmakta olup, bu destanlar ayrı ayrı kavimlerin değil, bir ulusun eserleridir (2000: 147, 175-177).

Akselev Seydimbek'in çalışmasında kaydettiğine göre, Dede Korkut Kitabı'nda, Korkut Ata'nın yaşamı hakkında az bir bilgi bulunmaktadır. Korkut Ata ile ilgili efsane ve rivayet türünde, maddi belge (mezarı) ve kuy olarak bize ulaşan en bol bilgi kaynağı, Oğuzlar'ın eski atayurdunda bulunmaktadır. Oğuzlar'ın dağınık halde yaşayan büyük bir grubu, Selçuklular'la birlikte *Hazar Denizi*'nin güneyinden *Ön Asya*'ya ulaşmış, diğer gruplar ise *Idil*'in aşağı vadisindeki Tatarlar'ın ve *Ural*'ın güneyindeki Başkurtların arasına katılmışlar, Oğuzlar'ın büyük bir bolumu de atayurtta kalmıştı. Atayurtta kalan Oğuzlar, bu topraklarda tarih sahnesine çıkan Karahanlılar, Kazak Hanlığı gibi devletlerin kuruluşunda ve oluşumunda önemli bir rol ustlenmişlerdi ki, bu nedenle Korkut Ata hakkındaki anlatılar atayurtta oldukça yaygındır. Korkut ile ilgili efsane ve rivayetlerin dışında, elle tutulur birer belge olan kuylerinin günümüze kadar ulaşması ve bu kuyleri yaşatanların da Kazak halkı oluşunun temelinde boyule bir tarihî neden yatmaktadır. *Kazakistan*'da, Korkut Ata'nın yaşamı ve bestelediği kuylerle ilgili efsane ve rivayetlerde geçen yer adları, Kazak bozkırlarına ait yer adları ve etnik adlandırmalar ile çok benzerdir, hatta aynıdır. Bir rivayete göre Korkut, *Ulıtav*'daki (Uludağ) *Sarın Tepesi*'nde kopuz çalardı. *Sarın Tepesi*'nin batısı ile güneybatısında *Korkıt Koli* (Korkut Golu), *Korkıt Suvu* (Korkut Suyu, ayı) denilen iki yer vardır. Bu anlatılarda; *Oğiztav* (Öküz Dağı), *Targıldın Tavı* (Alaca (Dana) Dağı), *Kazıkurt Dağı* gibi dağlar ve *Sirderya*, *şu*, *Talas*, *Atasu*, *Jemşi* gibi ırmak ve kent adları vardır. *şevildir* (Çavuldur, şimkent/imkent ili, Otrar civarı), *Jebeney* (şığıs, Doğu Kazakistan ili, Zaysan civarı), *Jemşi* (Jezkazgan ili, Balkaş civarı), *Bokeceli* (imkent ili, Sozak civarı), *Buzak* (Kızılorda ili, Sır/Sirderya civarı) gibi yer-su adları da Oğuz boylarının adlarıyla ilgilidir (2000: 56-59).

Elmeddin Elibeyzade'nin belirttiğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki boylar *Kafkasya*'da, *Kafkasya*'nın güney eteklerinde ve bütün *Azerbaycan* arazisiyle ilgilidir. Boylardaki olaylar *Kur-Araz* bölgesinde, *şerur*

bölgesinde, *Elince Kala* bölgesinde, *Dereşam*'da, *Ağcakala*'da, *Sürmeli*'de, *Ağkaya*'da, *Ağ Saz*'da, *Karadere*'de, *Kara dağ*'da, *Kökce dağ*'da, *Bayat*'da vs. yerlerde geçmektedir. Bu adda yerler *Nahçıvan* arazisinde, *Araz* üstünde, *Zangilan*'da, *Göyçe* bölgesinde, *Ağcabedi*'de, *Şamhor*'da, *Şeki*'de, *Şirvan*'da, *Deveçi*'de, *Abşeron* toprağında bugün de vardır. Dede Korkut Destanları bu topraklarda meskun olan, Oğuzların dilinde söylenmiş, düzülüp koşulmuş ve yazıya geçirilmiştir. Dede Korkut'ta adı geçen *Demür kapu Dervend*, *Kara Dervend*, *Ala Dağ*, *Cızıklar*, *Ağılkan*, *Bükdüz*, *Aykırgözlü suyu* vs. topraklar Oğuzların, Oğuz kahramanlarının yurtlarıdır. *Berde*, *Gence* kentleri onların kök saldıkları, yurt saydıkları yerlerdir. *Azerbaycan* Oğuzları *Abhaziya* eline kız almaya, *Trabuzon*'a kız beğenmeye, *Rum* eline mal alış-verişine, *Kara deniz* kenarlarına, *Karun* eline, at oynatmaya, av yapmaya, keyf yapmaya giderler. Ayrıca Oğuz'a dokuz tümen *Gürcistan*'ın haracı gelir, *Trabuzon* tekürü, beylerbeyi olan Han Kazan'a şahin gönderir vs. Oğuz beylerinin *Azerbaycan* sınırlarından uzaklarda at koşturdukları, savaştıkları yerlerin adları da Türk-Oğuz terkipli sözler, birleşmelerdir: *Kara deniz*, *Kara Dervend*, *Akhasar kale*, *Suncudan kale*, *Düzmürd kalesi* vb. Buna uygun olarak da bu yerlerde yaşayan gayri-türk dilliler kopuzu-sazı sever, Oğuzca soylamalara, ayıtmalara hevesle kulak verirler (1999: 13-14).

Bayram Durbilmez'in çalışmasında dile getirdiğine göre, günümüzde *Türkiye*, *Azerbaycan*, *Türkmenistan*, *Kazakistan*, *Güney Azerbaycan (İran)*, *Irak*, *Suriye*, *Balkan Türkleri*, Korkut Ata'yı kendi öz ataları olarak kabul ettikleri gibi, Dede Korkut Hikâyeleri'ni de kendi tarihî mirasları olarak kabul etmektedirler. *Kazakistan*'da, kopuz çalan, beste yapan, insan üstü akla sahip, kam/şaman, sihirbaz, geleceği bilen bahşı, hastalıkları iyileştiren hekim, devlet yöneticilerine sadrazamlık yapmış bilge bir kişi sayılan Korkut Ata'nın 7.-8. yüzyıllarda *Sırderya* kıyısında yaşadığı söylenmektedir (2003: 219-220).

Ahmet Taşağıl'ın belirttiğine göre, Dede Korkut ve Oğuz Destanlarının konuları *Sır Derya* boyundaki *Karadağlar*'da geçmektedir (2015: 27-28).

Saadettin Gömeç'in çalışmasında belirttiğine göre, *Oğuz Kağan Destanı*'nın içinden süzülüp gelen Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzların yeni yurt tuttıkları coğrafyalardaki tarihî olaylardan da etkilenecek bir içerik kazanmış olmalıdır. Hikâyelerde hem İslam öncesi, hem de İslami döneme ait izlerin görülmesi, oluşumunun eski Türk yurtlarında, *Hazar*'ın doğusundaki coğrafyada, eski devirlerde oluştuğunu gösteren önemli bir kanıttır. Örf ve adetlerin büyük bir kısmı ile adların arkaikliği bunu gösterdiği gibi, Oğuzların Kıpçak, Peçenek vs. gibi Türk uruglarıyla

yaptıkları m¼cadelelerde, muhtemelen *Azerbaycan* ve *Anadolu* topraklarına gelmeden önceki bir devreye aittir (2009: 210).

Nizamioğlu Nurlan Abbasov, Dede Korkut'un tarihî coğrafyasını *Azerbaycan*, *Eski Albanya*, *Kafkasya* olarak tespit etmiştir (2009: 149-150).

Ali Akar'ın belirttiğine göre, Dede Korkut Oğuznameleri'nin coğrafyası neredeyse bütün Türk yurtlarıdır. Çünkü, Dede Korkut, Türklerin yaşadıkları yerlerde Korkut Ata ve Dede Korkut adıyla bilinmektedir. Kazak Türkleri, Korkut Ata'yı kendi etnik tarihlerinin bir parçası olarak görürler. Dede Korkut Oğuznameleri, bir ucu Çin sınırına dayanan geniş coğrafyanın büyük destanıdır (2019: 79).

Adnan Doğan Buldur-Ali Meydan-Şenay Güngör'e göre, Dede Korkut Destanları'nın geçtiği coğrafya, ilk bakışta *Kuzeydoğu Anadolu* veya *Kuzey Azerbaycan* gibi görünse de, destanlarda *Orta Asya* ve *Türkistan* coğrafyasına ait izler doğrudan veya dolaylı olarak görülebilir. Oğuzların yaşadıkları coğrafya, kültürlerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Karasal iklimin hüküm sürdüğu *Orta Asya*'nın geniş düzlüklerinde, doğal bitki örtüsünün kısa boylu otlardan oluşması nedeniyle, en uygun ekonomik faaliyet, uçsuz bucaksız bozkırlarda göçebe olarak yapılan küçükbaş hayvancılıktı. Mevsimlere bağlı olarak, sahip oldukları küçükbaş hayvanlarının peşi sıra yaylaklara ve kışlaklara doğru yıl boyunca yapılan göçler, Oğuzları son derece hareketli bir yaşam tarzına itmiştir (2016: 945). Adnan Doğan Buldur-Ali Meydan-Şenay Güngör'ün bu tespitleri değerlidir.

İbn Haldun'a veya diğer bazı kişilere de atfedilen “*coğrafya kaderdir*” sözü akla gelmektedir. Coğrafya insan üzerinde oldukça etkili olmuş; insanların görünüşünü, yiyecek içeceklerini, giyim-kuşamını, barınma şeklini, tarihîni, kültürünü, inanışlarını vb. birçok unsuru etkilemiştir. Eski Türklerin yaşadığı coğrafya onların hayatlarını etkilemiş, bu durum Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki Oğuzların yaşamı bozkır kültürü insanının, göçebelerin yaşamını örneklemektedir.

Giorgi Kakhniashvili-Haşim Özel'e göre, Dede Korkut Destanları, özellikle Oğuzların *Sir-derya* bölgesinde belirmeleri, söz konusu bölgeye gelmelerinden sonra burada karşılaştıkları topluluklarla olan savaşları, mücadeleleri ve Oğuz birliğinin son olarak bu bölgede şeklini alması nedeniyle Oğuzluğun erken tarihî hakkında önemli bilgileri içermektedir (2016: 1111-1115).

Naile Asker'in dile getirdiğine göre, Dede Korkut'ta, Oğuz kahramanlarının, *Kür* ve *Aras* ırmaklarının birleştiği ovalar, *Berde-Gence*

alanı kışlakları, *Altuntaht Dağları*, *Gökçe Gölü* etrafı yaylaklarıdır. *Oğuz Eli*'nin sınırları zaman zaman savaşlarla aldıkları kale ve topraklarla genişlemektedir. Dede Korkut'taki olaylar *Kafkaslar*'ın büyük bir bölümünü kapsayan *Kuzey ve Güney Azerbaycan*'da ve *Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu*'da, bugünkü *Gürcistan* sınırları içerisinde ve bugünkü *Ermenistan*'da yaşanmaktadır (2016: 198-199).

Hikmet Emol'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzların *Sir-derya* boylarına gelip Peçeneklerle karşılaşması ve mücadeleleri sonunda ortaya çıkmış, Peçenekler gibi bir düşman karşısında ortak amaç zamanla Oğuz ittifakını zorunlu kılmıştır. Bu ittifak farklı boy ve kütlelerin tek çatı altında birleşmesine ve Oğuz kimliğinin bilinen son hâlini almasına neden olmuştur. Oğuzlar, Hazar ve Kimek birliği ile ittifakları ve uzun mücadeleleri sonrasında Peçeneklere üstün gelerek yurtlarından sökmüşlerdir (2016: 589-590).

Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde; şafak vakti, sabah öğle, akşam, gün, gündüz, gece, yaz, kış gibi zaman kavramları; sis yağmur, dolu, kar, yıldırım, yel, samyeli gibi doğa olayları; dünya, gökyüzü, gök, arş, asuman, yer, yeryüzü gibi kozmik terimler; kara yer, balçık, mağara, mermer taş, dere, dağ, deniz, göl, pınar, taş, tepe, yüksek yer, yaban, yayla, yeşil düzlük, yol, su, su dibi, çay, yeraltı gibi coğrafi terimler geniş ölçüde yer almaktadır (2016: 212).

Cemile Şen'in belirttiğine göre, Dede Korkut anlatılarındaki mekânlar; mücadele etmek gibi eylemlerin çoğu kez doğaüstü formda gerçekleştiği, bazen de gösterişli bey çadırlarında samimi dost meclislerinin kurulduğu, kafir kalelerinde tutsaklığın geçirildiği yerlerdir. Asli olanın eylem olduğu bu anlatılarda, mekânların yoğun tasvirine pek rastlanmazken, kaos ve kozmosun sürekli yer değiştirmesine zemin oluşturdukları görülmektedir. Kahramanların kolektif bilincin etkisiyle kendilik bilincine varma yolunda bir dizi savaş veya başka türlü mücadelelerine yerlik yapan bu mekânlar çoğunlukla Oğuz yurdu veya düşman kaleleridir. (2018: 78).

Ayten Ahmedova'ya göre, Dede Korkut Destanı Türk halklarının tarihî coğrafyasını, *Azerbaycan* halkının tarihî geçmişi, eski gelenek-göreneklerini yansıtan muhteşem bir sanat eseridir. Dede Korkut Destanı Oğuzların tarihî coğrafyasını, *Sibirya* hariç, tahmini olarak, bugünkü Türk devletlerini kapsamaktadır. Dede Korkut Kitabı'ndaki tarihî olayların ve bedii akımın coğrafyası hakkında farklı görüşler olsa da genel düşünce birliği vardır. Dede Korkut Destanı net bir zaman kesiminde oluşturulmadığı gibi onu mutlak coğrafi alan sığdırmak da zoraki olabilir. Çünkü bu bir *Oğuznamedir*; Oğuzlar tarihte çeşitli topraklarda devletler

kurduğundan burada Oğuzların tarihî coğrafyasının izleri görülebilir (2018: 20-22).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Dede Korkut'ta, yaylak ve kışlak olarak iki ayrı yerde oturan toplumun dilinde, iklimin tipini aşağı yukarı belirleyen unsurlar vardır. Karasal iklimin hâkim olduğu yerlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Denize ulaşmaları "yedi gün yedi gece" gibi uzun yolculuk süreleriyle anlatılmaktadır. İklitle ilgili olarak "tuman, samur cübbe, (kara) puserik, pki, sam yellere, yel, tolu, kışda yazda karı erimeyen Kazılık Tağı, (agca) kar, yağmur, sovuk al-" gibi sözcükler kullanılmıştır. Sis, pus, tipi, serin hava Oğuz yurdunda hakim görünmektedir. Basat Tepegöz' öldürdüğü Boy'un söylem çözümlemesine bağlı olarak zaman içinde çok etin kış koşullarının hâkim olduğu ve can kaybına neden olduğu söylenebilir (2020: 216). Tuğba Akkoyun Koç'un bu tespitleri değerlidir.

Türk destanlarında ve Dede Korkut'ta halkın, Oğuzların, kahramanların yaşadığı, coğrafyanın bir unsuru olan iklim konusu üzerinde az çalışılmış alanlardan biridir. Oysaki bu konu oldukça önemlidir. Başta destanlar olmak üzere tüm sözlü kültür ürünleri insan ürünüdür, insan odaklıdır. Anlatıların tam olarak anlaşılabilmesi için sözlü kültür ürünlerindeki kişilerin, karakterlerin, tiplerin içerisinde yaşadığı coğrafyanın açık bir Şekilde ortaya konulması, bilinmesi gerekir. Çünkü bunlar gerçek hayatta olduğu gibi, sözlü kültür ürünlerinde de insanı, düşüncelerini, davranışlarını etkilemekte, Őekillendirmektedir. Dede Korkut Oğuzlarının, kahramanlarının birçok hareketlerinin, davranışlarının altyapısında da aslında coğrafya etkili olmuştur.

Coğrafyanın insan üzerindeki etkisinin Dede Korkut'taki yansımalarına bir örnek verelim: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan için, "Kazanun kara kıyma gözleri" (Ergin, 1964: 17) denmiştir. Muharrem Ergin, bu ifadeyi günümüz Türkçesine "Kazanın kara süzme gözleri" (Ergin, 1971: 34) olarak çevirmiş, kıyma sözcüğünü ise, "szgn, çekik, yarı kapalı, kıyılmış göz" (Ergin, 1964: 17) olarak açıklamıştır. Mustafa Necati Sepetçioğlu, bu ifadeyi günümüz Türkçesine "Kazanın kara çekik gözleri" (Sepetçioğlu, 1998: 55) olarak çevirmiştir. Yani "kıyma göz", çekik gözlü anlamındadır. Dede Korkut'ta "kara kıyma göz" ifadesi birçok boyda Oğuzlar'dan bahsederken geçmektedir. Buradan anlaşıldığına göre Dede Korkut'taki Oğuzlar, çekik gzllerdir. Büyük olasılıkla buradaki Oğuzların çekik gözlü olma durumu, badem gzlye yakındır. Bilindiği gibi Orta Asya'nın/Avrasya'nın batısına/güneyine doğru gidildikçe badem gözlülük, doğusuna doğru gidildikçe çekik gözlülük artmaktadır. Gerek Batı Göktürkleri-

Türğişler'in devleti, gerekse Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti coğrafi olarak geniş bir alanı kaplıyordu. Bu nedenle büyük olasılıkla, halkın çekik gözlülüğü, coğrafi konumundan dolayı boydan boya değişiyordu ve doğudaki boylarda daha fazla, batıdaki boylarda daha azdı. Maveräünnehir, Hazar bölgesine yaklaştıkça badem gözlülük artarken, Mođolistan, Çin bölgesine yaklaştıkça çekik gözlülük artıyordu. Yani coğrafiyanın insan üzerindeki etkisinin Dede Korkut'taki bir yansıması olarak, Oğuzların görünümü de destanın alt coğrafiyasının *Orta Asya* olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut'ta, Dede Korkut'la ilgili halk anlatılarında adı geçen yerlerden birçoğu, tarihî devirlerde Türklerin yaşadığı coğrafiyada adı kullanılmış, hatta bazıları bugün de kullanılmakta olan yerlerdir ki, bu durum, Dede Korkut'un tarihî gerçekliğine işaret etmektedir. Dede Korkut Destanları, *Orta Asya*'da ortaya çıktığı gibi, Türklerin, Selçuklular ve sonraki dönemlerde *İran, Irak, Anadolu, Azerbaycan* ve devamında göç ettiği *Balkanlar*'a kadar gelişleriyle birlikte, bir taraftan yeni yurtlardaki yer adlarına anayurttaki yer adları verilirken, Dede Korkut Destanları da yeni yurtlara uyarlanmış, içerisindeki yer adları da yeni yurtlardaki yer adlarıyla harmanlanarak mahallileşmiştir. Bunun bir sonucu olarak Dede Korkut Destanları, bir taraftan *Orta Asya*'dan izler taşıdığı gibi, bir taraftan da *Anadolu-Azerbaycan* bölgesinden de izler taşımakta, geniş Türk coğrafiyasını bünyesinde barındırmaktadır.

2. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun Coğrafiyası

Dede Korkut Kitabı'ndaki beşinci boy Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'dur. Bu bölümde Dede Korkut'taki Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun coğrafiyası incelenecektir:

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun konusu, bir kişinin ölümler olan mücadelesidir. Aslında konusu sadece insanlar için değil, tüm canlılar için dünyanın her yerinde karşılaşılabilecek türden bir konudur. Ancak destanı bu konuda önemli kılan, kuru ve cahil bir itaatten uzaklaşıp, yaşam-ölüm kavramlarının ve dünyanın-evrenin bilgece sorgulanması, ölümün yenilebileceğine inanılması, tüm insanların güzelce yaşaması ve kimsenin ölmemesi için onunla mücadeleye girişilmesi, yüksek bir erdem, sevgi/aşk, vefa, fedakarlık, insanlık ve sonunda uzun bir ömür, güzel bir yaşam içermesidir. Destanda kaba, cahil, vurdumduymaz, kibirli, çelişkileri barındıran ancak güzel insanların, kimsenin ölmemesini isteyecek ve ölümlerle mücadele etmeye girişecek kadar yüksek bir duygu ve cesaret sahibi bir kişinin, ölümlerle karşılaşması, yaşam-ölüm kavramlarını sorgulaması, onunla mücadele etmesi, deyim yerindeyse

kendisinin bir insan olduğunu anlaması, en sonunda erdemli, bilge, mütevazı, insancıl bir kişiliğe ulaşarak, görünüşte yenildiği sanılan mücadelede onu düşüncesel olarak, manevi anlamda yenmesi, kişinin kendini aşması anlatılmaktadır. Yani aslında burada bir kişinin, karakterin, tipin olumlu anlamda büyük bir dönüşümü söz konusudur.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Dede Korkut'ta az kişinin adının geçtiği boylardan biridir. Bunun en önemli nedenlerinden biri tarihin derinliklerinden gelmesi, diğeri de bununla ilgili olarak efsane türünde olmasıdır. Destanın başkahramanı Deli Dumrul'dur. Destanda önemli rolleri olan kişiler; Deli Dumrul, Deli Dumrul'un Hanımı, Duha Koca/Deli Dumrul'un Babası, Deli Dumrul'un Annesi'dir. Destanda Allah/Tanrı, Azrail gibi soyut varlıklar, kavramlar kişileştirilmiş, konuşturulmuş, insana benzer biçimde ele alınmıştır.

Ümral Kırman'ın yazdığına göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, doğaya ait mekânlar; bir kuru çay, tepesi büyük büyük dağlar, karşı yatan kara dağ, soğuk soğuk pınarlar, gökyüzü, dünya yüzü, yerli kara dağlar, gölgeli koca ağaç, taşkın akan güzel su'dur. Boyda, kültüre ait mekânlar; Oğuz, köprü, *Rum*, *şam*, oba, ev (Deli Dumrul'un), Ulu dergah (Tanrı'nın huzuru), Dünya alem, geniş yer, dar yer, pencere (den uçmak), geniş kapı, dar baca, kara salkımlı bağlar, kara mutfak, Akça burçlu hisarlar, yaylak, içme, penceresi altın otağ, ağıllar, sekizinci kat gök, mezar, ulu yollar, imaretler'dir (2004: 137).

Öznur Özdarıcı'ya göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, işlevi olan beş mekândan söz edilebilir: Deli Dumrul'un adalet adına gelenden geçenden haraç kestiği köprü başı; Deli Dumrul'un evi; Deli Dumrul'un babası ile konuştuğu mekân; Deli Dumrul'un annesi ile konuştuğu yer; Deli Dumrul'un eşi ile vedalaşmaya geldiği alan (2011: 379).

Serdar Gürçay'ın çalışmasında belirttiğine göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, birbirinden farklı yedi mekândan söz edilebilir; 1) İlk mekân Deli Dumrul'un geçenden otuz üç, geçmeyenden kırk akçe aldığı köprü'nün bulunduğu ortamdır. Burası bir dış mekân olarak Dede Korkut'un yaşam kesitinin ilk kısmındaki gözünü daldan budaktan sakınmayan yapısını vurgulayan bir mekândır. Deli Dumrul'un insanlardan kestiği haraç ve köprübaşında takındığı şiddet tavrı onun karakter kesitini *mekân-duygu* bağlamında ortaklaşa öne çıkarmaktadır. 2) İkinci mekân, Deli Dumrul'un köprübaşında haraç almak için beklediği sırada içlerinden güzel bir yiğidin öldüğu obanın bulunduğu mekândır. Bu mekân Deli Dumrul'da cengaverlik ve merhametin iç içe geçtiği karmaşık

duyguları barındıran bir dış mekânıdır. 3) Üçüncü mekân, Deli Dumrul'un Azrail'i avlamak için bulunduğu açık bir alandır. Bu mekân muhtemelen bir orman, ova ya da yoldur. Dış mekânıdır. 4) Dördüncü mekân, Deli Dumrul'un evidir. İç mekânıdır. Hikâyede bu mekân hakkında herhangi bir bilgi yoktur. 5) Beşinci mekân, Deli Dumrul'un babası ile konuştuğu mekânıdır. 6) Altıncı mekân, Deli Dumrul'un annesi ile konuştuğu ortamıdır. 7) Yedinci mekân Deli Dumrul'un eşinden helallik istemeye geldiği ortamıdır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, bu mekânlar incelendiğinde, hikâyenin olay örgüsüne uygun seyrettiği görülmektedir. Özellikle Deli Dumrul'un karakter özelliklerini, inanış ve geleneklerini yansıtan köprünün bulunduğu mekânın, somutlaşarak olay örgüsünü bütünlendiği söylenebilir (2016: 44-46).

Aysuda Şahin'in belirttiğine göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda mekân, şahıslar ile arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermesi ve kahramanların mekân, zaman ve olay örgüsüyle ruhsal ve fiziksel olarak bağlantı kurması bakımından önemlidir. Mekân sayesinde okuyucu anlatı metninin gerçeklik seviyesini zihninde tasavvur edebilir. Boyda çevresel mekânlar; *Rum* ve *Şam*'dır. Bu mekânların adı bir yerde geçmekte olup metnin ilerleyen bölümlerinde bu mekânlar hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Boyda algısal mekânlar; kuru çay üzerindeki köprü, çayın yanındaki oba, Deli Dumrul'un kırk yiğit ile yiyip içtiği mekân, babasının obası, Deli Dumrul'un karısı ve çocuklarının yaşadığı oba'dır. Algısal mekânları gerçek yapan kişilerin buldukları mekân ile arasındaki ontolojik bağ olup bu bağın gücü mekânı gerçek işlevselliğine kavuşturmaktadır. İnsanları sıkan ve ruhsal olarak öldüren kapalı mekânlar, kahramanların benliklerinin yeniden doğduğu mekânlar olup boyda dar mekânların başında kuru çayın üzerine kurulan köprü gelmektedir. Bir başka kapalı-dar mekân kuru çayın yanında kurulan obadır. Deli Dumrul'un kendi canının yerine can bulmaya gittiği babasının ve annesinin yaşadığı oba da dar-yutucu mekânlar arasındadır. Kahramanların bireyselleşme ve ruhi büyüme süreçleri görülen Dede Korkut Hikâyeleri'nden Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu açık mekânlar açısından sınırlı bir özellik göstermektedir. Hikâyedeki tek açık mekân Deli Dumrul'un karısının bulunduğu yerdir (2017: 153-156).

Yine Aysuda Şahin'e göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, mekân ile kişiler arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermesi ve kahramanların mekân, zaman ve olay örgüsü ile ruhsal ve fiziksel olarak bağlantı kurması bakımından önemlidir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, çevresel mekânlar; *Rum* ve *Şam*'dır. Bu mekânların adı eserde bir yerde geçmektedir, ilerleyen bölümlerde bu mekânlar hakkında bir

bilgi yoktur. Boyda, algısal mekânlar; kuru çay üzerindeki köprü, çayın yanındaki oba, Deli Dumrul'un kırk yiğit ile yiyip içtiği mekân, babasının obası, Deli Dumrul'un karısı ve çocuklarının yaşıadığı obadır. Boyda, kapalı-dar yutucu labirentleşen mekânlar; kuru çayın üzerine kurulan köprü, kuru çayın yanında kurulan oba; Deli Dumrul'un babasının ve annesinin yaşıadığı obadır. Boyda, açık-geniş, besleyici mekânlar; Deli Dumrul'un karısının yaşıadığı yerdir (2018: 66-68).

Veysel Şahin'e göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, çevresel mekânlar; *Rum* ve *Şam*'dır. Bu mekânların adı eserde bir yerde geçmektedir, metnin ilerleyen bölümlerinde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Algısal mekânlar; kuru çay üzerindeki köprü, çayın yanındaki oba, Deli Dumrul'un kırk yiğit ile yiyip içtiği mekân, babasının obası, Deli Dumrul'un karısı ve çocuklarının yaşıadığı obadır. Kapalı-dar mekânlar; kuru çayın üzerinde kurulan köprü, kuru çayın yanında kurulan obadır. Açık-geniş mekân; Deli Dumrul'un evidir (2017: 6-33).

Asena Tokgözlü'nün çalışmasında dile getirdiğine göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, kişiler ve olaylar dekorunun konumlanmasını oluşturan mekânlar boydaki sembolik anlatım dahilinde bir yer edinmişlerdir. Özellikle başkahramanın psikolojik değişimler ve dönüşümler yaşıadığı erginleşme süreci içerisinde konum değişikliğinin ifadesidir. Ancak anlatıda mekân tasvirlerine günümüz hikâyelerinde olduğu kadar geniş bir yer verilmemiştir. Boyda iç ve dış mekânlardan bahsedilebilir. Anlatıda işlevi olan ve bahsi geçen beş mekân yer almaktadır. Başkahraman ile birlikte diğer kahramanların ve olayların ön plana çıktığı anlatıda dekor görevi gören bir mekân ile karşılaşılr. Mekân tasvirleri geride bırakılarak olay örgüsü ön plana çıkarılmıştır. Boydaki mekânlar şunlardır: Köprü başı, Deli Dumrul'un evi, Azrail'i avlamak için bulunduğu mekân, Deli Dumrul'un babası ile konuştuğu mekân, Deli Dumrul'un annesi ile konuştuğu mekân, Deli Dumrul'un eşi ile konuştuğu mekân (2021: 306-308).

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün boylarda olduğu gibi Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda da tarihî-coğrafî-edebeî-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka oldukça kalın olup şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Üst Tabaka oldukça incedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun coğrafyası bu tabakalardan izler taşımaktadır.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun coğrafyasını 1) Alt Coğrafya, 2) Üst Coğrafya başlıkları altında inceleyeceğiz.

2.1. Alt coğrafya

Birçok araştırmacı Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile Sümer anlatıları arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir: Tofik (Tevfik) Hacıyev, Arif Acalov, Celal Beydili gibi araştırmacılar Dumrul ile Sümer Tanrısı Dumuzi arasında bir ilişki görmektedir (Sultanzade, 2010: 480). *Sümer Kral Listesi*'ne göre Dumuzi'yi Gılgamış izlemiştir. Gılgamış'ın eylemleri ona, o kadar yaygın bir ün sağlamıştı ki, Sümer mit ve efsanesinin en büyük kahramanı olmuştur (Kramer, 2002: 68). Aynur Gezenfergızı'na göre, Sümer ve Türk mitolojisinde pek çok ortak imge vardır ki, bunlardan biri Bilgamiş (Gılgamış) ile Dede Korkut destan kahramanı Deli Dumrul'dur (2016: 652-654).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun Sümer anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihînin derinliklerine uzanan tarihî-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile Sümer Destanı *İnanna ve Dumuzi* arasında bir etkileşim olduğu görülmektedir. Sümerlerin ünlü Gılgamış Destanı'ndaki ölümsüzlüğü arayan Gılgamış ile Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki ölüme kafa tutan Deli Dumrul arasındaki benzerlik açıktır. Buradaki Gılgamış ile Enkidu, Sümer mitindeki Dumuzi ve Enkimdu'yu anımsatmaktadır. Dumuzi ile Gılgamış'ın işlevleri ve Enkidu ile Enkimdu adları arasındaki benzerlik de açıktır. Sümer mitolojisindeki *Dumuzi ile Enkimdu Mitosu*'ndaki, çoban-tanrı Dumuzi (Tammuz) ile çiftçi-tanrı Enkimdu arasındaki rekabet, kökleri tarihînin eski devirlerine uzanan tarımcılık-hayvancılık arasındaki değişimle ilgili olup, tarımcılıktan hayvancılığa geçiş döneminin bir yansıması olabilir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda bununla ilgili olabilecek bazı bölümler vardır.

Deli Dumrul ile Sümer destanı/efsanesi arasındaki benzerlik bu destanın Sümerlerden geldiğini göstermemekle birlikte, aralarındaki birçok paralellik ve ortak motifler, iki anlatının aynı kökten beslenmiş olabileceklerine işaret ediyor olabilir. Büyük olasılıkla Sümer destanı/efsanesi, Dede Korkut'taki Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun tespit edilmiş en eski varyantıdır; iki anlatıdaki, ayrıntılardaki birçok ortaklık, tesadüf olamayacak türdendir ve aralarında geçmişteki bir etkileşime işaret etmektedir. Sümerlerin Türklerle akraba bir kavim oldukları, sonradan *Mezopotamya* bölgesine gelmiş oldukları, dillerinde Türkçe'yle aynı ve benzer çok sayıda sözcüğün olduğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir ki, bunlar, Sümerlerin Türklerin bulunduğu topraklardan *Mezopotamya*'ya göç ettiklerini ve aynı kökten, kültürden beslendiklerini gösterebilir. Eski devirlerdeki toplumlar ve kültürler arasındaki bağlar ve ilişkiler sanıldığından çok daha derin olabilir. Tarihînin

karanlık devirleriyle ilgili araştırılması ve ortaya konulması gereken çok sayıda konu ve ilişki vardır. Gelecekte ortaya çıkacak yeni kaynaklar ve yapılacak araştırmalarla Türk tarihînin ve dünya tarihînin karanlıkta kalmış bir çok konusu ve ilişkisi aydınlığa kavuşabilir (Eyüboğlu, 2022c: 70-71).

Bir çok araştırmacı Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile antik çağ Grek anlatıları arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir: Pertev Naili Boratav'a göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, Dumrul'un karısı, kocasına duyduğu aşkı kanıtlamak için onun yerine ölmeyi kabul ederken, bu durum Euripides'in tragedyasında işlenen *Alkestis* konusu ile benzerdir (2012: 65). Walter Ruben, Euripides'in, *Alkestis*'in macerasıyla Deli Dumrul hikâyesi arasındaki benzerliği tespit etmiş, bunları karşılaştırmış, bu konunun Bizanslılar yoluyla Dede Korkut Kitabı'na geçmiş olabileceğini belirtmiştir (Boratav, 1958: 32). Suad Yakup Baydur'a göre, M.Ö. 5. yüzyılın eski Yunan draması, Evripides'in *Alkestis*'inin, Dede Korkut'un Deli Dumrul'u ile benzerliği hemen anlaşılmaktadır (1951: 27-28). Kamal Abdulla, Yunan mitolojisinde Herakles, Admetos ile Deli Dumrul arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir (2015: 28-29, 271-274). Ayşen Sina'ya göre, M.Ö. 5. yüzyıl yazarlarından Euripides'in *Alkestis* adlı tragedyası ile Dede Korkut'un Deli Dumrul'u arasında çok sayıda benzerlikler ve farklılıklar vardır (2004: 225-233).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihînin derinliklerine uzanan tarihî-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir.

İskitler'in bir grubu Daha adını taşıyordu. Pers kaynaklarından Xerxes Kitabesi'nde; Daha, Saka haumavarga, Saka tigrakhauda, Skudra adları geçmektedir. Strabon (M.Ö. 63-M.S. 24)'a göre, *Hazar Denizi* civarında hüküm süren İskitler daha çok Dahalar'dı (Durmuş, 2017: 43, 50). Strabon (M.Ö. 63-M.S. 24)'da geçen Daha adının aynı zamanda Dede Korkut'taki Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun alt tabakası ile ilgili olduğunu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 329).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in çalışmasında bahsettiğine göre, Yazıcıoğlu Ali'nin *Kitab-ı Selçuk*'unda adı geçen Tokuş Koca'nın oğlu Tuğrul Sultan, Dede Korkut'taki Deli Dumrul'dur ve Selçukluların temelini atan kahramanlardan biridir (1997: 80). Bahaeddin Ögel'e göre, Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'deki Tokuş Koca oğlu Tuğrul Sultan ile Duha Koca oğlu Deli Dumrul aynı kahramandır. Ahmet Bican Ercilasun da bu görüşe katılmaktadır (Ögel, 1995: 40-41, 51; Ercilasun, 1998: 15). Özellikle Tuğrul adının Dumrul'un yerini almasının ilk Selçuklu

sultanlarından Tuğrul Bey ile ilişkilendirilmesi, anlatının tarihî üst tabakası ile ilgili olup, aslında anlatıyı *Orta Asya* ile de ilişkilendirmektedir. Çünkü Selçuklu Devleti'nin kurucuları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey, *Orta Asya*'da yaşamışlardır, Selçuklu Devleti de *Orta Asya*'da kurulmuş bir Türk devletidir. Tarihî süreç içerisinde *Anadolu*'ya kadar uzanmıştır.

Bahaeddin Ögel'e göre, Topkapı Sarayı Oğuznamesi'ndeki Toğrul Koca bölümü, Deli Dumrul'un özelliklerine uymaktadır. Buradaki Toğrul Sultan, Dede Korkut'taki gibi, saf bir kişi olarak gösterilmeyip, kendisi Ulu Sultan budağı'dır. Buradaki *Altın köprü* motifi ise destanın Dede Korkut metninden önceki anlatılışlarının çok daha muhteşem olduğunu göstermektedir. Toğrul Sultan ile Deli Dumrul destanlarının, eski mitolojik köklere dayanan, çok daha önceleri de bulunmalıydı (1995: 71-72). Deli Dumrul'un üzerine köprü kurduğu kuru çayın derin mitolojik anlamları olmalıdır. Hatta bu köprünün Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de *altın köprü* olarak geçmesinin de farklı sembolik anlamları bulunmalıdır. Büyük olasılıkla tarihî süreç içerisinde, din değişimine de bağlı olarak, bu derin mitolojik anlamlar unutulmuş, sonrasında sadece adları kalarak anlatıya yansımıştır (Eyüboğlu, 2022c: 78). Destanın oldukça eskiye uzanan mitolojik kökleri olduğu anlaşılmaktadır. Destandaki köprü motifinin farklı varyantlarının olduğu, bir varyantında *Altın köprü* olarak geçtiği, uzun süre halk hafızasında ve dilinde işlenerek birçok değişikliğe maruz kaldığı görülmektedir.

Faruk Sümer'e göre, Deli Dumrul, bir kuru çayın üstüne kurduğu bir köprüden geçenlerden bileğinin gücüne güvenerek bac almakta, hatta köprüden geçmek isteyenleri dahi haraç almak için geçmeye zorlamaktadır ki, tarihî Deli Dumrul'un şahsiyeti bu olup, eldaşları arasındaki ünü ve hatıralarının yaşaması da buradan, köprüsü başında veya kendi topraklarından gelip geçenden haraç almasından gelmektedir. Aradan zaman geçince, Duha Koca'nın oğlunun hatırası muhayyilede işlenmiş, kendisinden başka yiğit alp bir kimsenin olmadığını sanan Deli Dumrul'un karşısına onun hakkından gelebilecek olan Azrail çıkarılmış ve böylece Deli Dumrul Destanı meydana gelmiştir (Sümer, 1972: 388). Faruk Sümer, Deli Dumrul ile ilgili bir benzetme yapmıştır: İbn Fadlan, 921 yılında büyük bir kervanın arasında Oğuz yurdunu geçerken bir Oğuz önlerini kesmiş, ancak istediği verildikten sonra kervanın hareketine izin vermişti (1972: 388).

Ahmet Bican Ercilasun'un yazdığına göre, tarihte Deli Dumrul veya Toğrul adlı bir kahraman yaşamıştır ve onun asıl kişiliği, bir kuru çayın üzerine köprü yaptırıp geçenden otuz üç akça, geçmeyenden döve döve

kırk akça almasıyla ortaya çıkıyordu ki, bu davranışı nedeniyle Deli lakabını almıştı. Böyle bir kahraman *İbn Fazlan Seyahatnamesi*'nde grlmektedir; 5000 kişilik kervanı tek başına durduran ve onlardan ekmek almadan geçmelerine izin vermeyen Oğuz yiğidi ile kuru aya köprü kurup geçenden otuz , geçmeyenden dve dve kırk akça alan Deli Dumrul arasında şaşırtıcı bir benzerlik vardır. Bu yiğit Deli Dumrul olmasa da, bu olay, İslam ncesi Oğuz toplumunda Deli Dumrul'a benzer kahramanların varlığını göstermektedir. Oğuzlar arasında yaşamış böyle bir kahramana Korkut Ata'nın ölümden kaçma motifi de yüklenmiş, böylece Deli Dumrul Hikâyesi ortaya çıkmıştır (1998: 15-16).

İsa zkan'ın bir çalışmasında söylediğine göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun, *Azerbaycan*'da rivayeti görülmemesine karşın, *Hazar* tesinde sözlü gelenekte Türkmen rivayetinin yaşıyor olması, Deli Dumrul'un, destanın başında nnn *Rum*'a, *şam*'a gitmesini istemesi, diğer Dede Korkut boyları gibi bu boyun da *Türkistan*'da ortaya çıktığını ve *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasına gelen Oğuzların sözlü ve yazılı geleneğinde buraya taşınmış olduğunu göstermektedir (1997: 273).

Avelbek Konıratbayev'in kaydettiğine göre, Dumrul'un adı, Kazak Türklerinde, Dospambet jıravın şirinde Dombavıl olarak geçmektedir, mezarı *Jezkazgan*'dadır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki olaylar *Sirderya* bölgesinde meydana gelmiştir. Dumrul kavmi, bu dönemde Türkmenler arasında yaşıyorlardı ve onlara *Karadmr* deniliyordu. Kazaklardaki Kişi Jz (Küçük Yüz)'n şmen kolunda Karatamır denilen bir boy vardır (2000: 158-159).

Seyit Kaskabasov'a göre, Korkut efsanelerinde/hikâyelerinde görülen lme are arayışı konusu, eskiden Türk Hanlığı (Gök-Türk Devleti) zamanında ortaya çıkmış, daha sonra da birkaç Türk halkına yayılmıştır denilebilir; Başkurt, Türkmen, Azerbaycan, Kazak folklorlarındaki Korkut karakteri bunun delilidir (2000: 191).

Deli Dumrul'un babası Duha Koca'nın adının, Selçuklu Devleti'nin atası Selçuk/Selk Bey'in babasının adı Dukak'dan gelmiş olabileceği dile getirilmiştir (Kitab-ı Dede Korkut, Bak 1988: 262'den aktaran Amanoğlu, 1999: 54).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun giriş bölümündeki anlatımlardan, kuruluş devri Selçuklular tarihine çok hakim olduğu görülen yazarın, Korkut Ata'nın yaşamış olduğu dönemi anlattığı Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndan sonra, Arslan Yabgu'ya bağlı olup, tutsaklığı sonrasında ondan umutlarını kestikleri gibi ağrı ve Tuğrul beylerin emri altına da girmek istemeyen

Yabgulu Oğuzlarının (Balhan/İrak Türkmenlerinin), *Horasan*'a geçmek için geldikleri *Ceyhun* (Amu Derya) üzerinde (muh. Amul, bugünkü Türkmenabat'da) yerleşik bir *İpek Yolu* köprüsü başında, bölük bölük obalar halinde beklemelerini de destanlaştırdığı görülmektedir. Bu destana konu yapılan tarihî olayın oluşum zamanının, Arslan b. Selçuk'a bağlı Yabgulu Oğuzlarının *Horasan*'a göçlerinin gerçekleştiği 1025 yılına karşılık geldiği, tarihî kimlikleri belirlenen destan kahramanlarının içerisinde buldukları *Oğuz-eli* (Oğuz)'nin ise anılan grubun bu göçe kadar yerleşik olarak kaldıkları, *Nur-ata* olduğu anlaşılmaktadır (2019: 38).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun üst tabakasında Selçuklu Devleti'nin Tuğrul Bey ve Çağrı Bey tarafından kuruluşunun, Tuğrul Bey'in Selçuklu Devleti hükümdarı olmasının, aynı zamanda Türklerin Müslümanlaşmasının destani-hikâyevi bir yansıması yer almaktadır. Ancak, hikâyenin üst tabakası zamanla Tuğrul Bey'e uyarlanmakla, onun hatırasıyla karışmakla birlikte, bu uyarlama ve karışma oldukça zayıf kalmıştır. Duha (Duka) Koca adında Selçuklu Devleti'nin atası Selçuk'un babası Dukak'ın, Dumrul (Toğrul) adında ise Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey'in hatırası bulunmaktadır. Aslında hikâyenin alt tabakasındaki en eski adlar da bu adlara yakın olmalıdır ki, ihtimal, Sümer metinlerindeki adların (Dumuzi vb.) benzerleridir. Aynı durum kahramanın babasının adı için de geçerlidir. Tarihî farklı dönemlerinde, kahramanın adı ve babasının adında bazı değişimler olmuş, bu adlar tarihî döneme göre kısmen değişerek varyantlaşmışlardır. Örneğin, tarihî farklı dönemlerinde, baba adı, Tohar, Dukak, Duha vb.; kahramanın adı, Dumuzi, Dumrul, Toğrul vb. şekillerde değişikliklere uğramış olabilir (Eyüboğlu, 2019: 316).

Dede Korkut Kitabı'nın yazıya geçirildiği 15.-16. yüzyıla gelindiğinde kahramanın hatırası, birkaç asır önce yaşamış Tuğrul Bey/Tuğrul Sultan ile ilişkilendirilmiştir. Tuğrul Bey'in, bağlı olduğu devletten ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş bir devlet kurucusudur ki, destanda Dumrul'un yanındaki Oğuz topluluğu ile kendi hükümrânlığını kurması arasında bir yakınlık vardır. Selçuklular, başkenti *Sir Derya* kıyılarında bulunan *Yenikent* olan Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak, ırmağın öteki tarafına geçerek, *Cend*'e yerleşerek bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Bu durum destana, Dumrul'un ırmağın üzerinde köprü kurarak kendi hâkimiyetini ilan etmesi şeklinde yansımıştır. Hikâyede Deli Dumrul, ününün *Rum* (Anadolu)'a, *Şam* (Suriye)'a yayılmasını istemektedir ki, bu coğrafya, *Orta Asya*'da ortaya çıkan Selçukluların, Tuğrul ve Çağrı Bey'in zaferleri sonrası yayılmaya başladığı Selçuklu fetihlerinin

coğrafyasıdır. Ancak hikâyedeki bu üst tabaka oldukça ince olup neredeyse sadece bunlardan ibarettir (Eyüboğlu, 2019: 316-317).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun *Makav* adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen yer adları, bu boyun tarihî köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihî kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak belirlemiştir (2000: 158; 2002: 33; 2004: 126). Ahmet Bican Ercilasun'un bu görüşüne katılarak bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihî derinliklerine uzanan birçok tarihî-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihî tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu belirlemiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, standaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihî-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Bayındır Han tipinin önemli bir tarihî tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu dile getirmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300). Dede Korkut'un önemli bir tarihî ve coğrafi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihî coğrafyasını yansıtmaktadır (Eyüboğlu, 2023: 14).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, motifleri, varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu durum destanın köklü tarihînin ve geniş coğrafyasının bir yansımasıdır:

Deli Dumrul'un Anadolu'da on civarında varyantı tespit edilmiştir. Ayrıca, *Tebriz-Heris-Mehrem* köyünden *Azrail Nağılı* (Masalı) ve Rumeli'de *Tito köprüsü* varyantı da vardır (Gülensoy, 2004: 90-91). Günümüzde *Anadolu*'da, *Antalya*'da anlatılan bir yorumda Dumrul'un adı korunmuş ancak roller değişmiştir, bu anlatıda Dumrul'un karısı güvercine dönüştü ve doğan/şahin biçiminde görülen Azrail'i takip

etmektedir (Boratav, 2012: 65). Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun biraz farklı özeti niteliğinde olan bir Anadolu efsanesinde, Deli Dumrul, Azrail ile savaşmayıp ona ettiği hizmetin karşılığında kaç yıl yaşayacağını öğrenmiştir. Deli Dumrul Boyu ile ilgili efsaneler *Orta Asya*'da ve *Azerbaycan*'da da vardır (Bayat, 2003: 27). Deli Dumrul Hikâyesi, hem *Anadolu*'da hem de diğer Türkler arasında bilinmektedir. Köprüden geçenden otuz üç, geçmeyenden döve döve kırk akçe alınması olayı, küçük değişikliklerle halk arasında “*Başıma Deli Dumrul mu kesildin?*” sözleriyle deyimleşmiştir (Alptekin, 2008: 413).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile Türkmen varyantındaki *Makav* (Deli) Boyu temelde denktir, ancak aralarında bazı farklılıklar da vardır (Özkan, 1997: 271). *Oğuz Kağan Destanı*'nda, Oğuz Kağan'ın maiyetindeki adamlardan, Allah'tan şeytandan korkmaz olarak tanıtılan Karluk, alp tipine örnek teşkil etmektedir ve Dede Korkut Kitabı'ndaki Azrail'e meydan okuyan Deli Dumrul'u anımsatmaktadır (Özarslan, 1998: 433). Türkmen mitolojisindeki Burkut Baba'nın Deli Dumrul'la bazı benzerlikleri vardır (Pirverdioğlu, 2000: 298). Türkmen mitolojisindeki Borkut/Burkut ile Korkut eski dönemlerde aynı karakter olabilir. Aynı karakter ve adı sonraki dönemlerde iki farklı ad, iki farklı karakter olarak varyantlaşmış olabilir (Eyüboğlu, 2019: 517).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, *Alangasar Alıp* (Saf Yiğit) efsanesine benzemektedir (Konıratbayev, 2000: 159). *Ay-Mangus* adlı bir Altay masalında da, tıpkı Deli Dumrul hikâyesinde olduğu gibi *cana can bulma* motifi sık sık geçmektedir (Ögel, 1993: 324). Deli Dumrul'un kendi canı için babasından ve anasından can dilemesi, can yerine can bulma şeklindeki ölüm eğretilmesi, Türk tarihinde Hümayun için ölen Babür ile Moğol Ögedey için ölen Tuluy örneklerinde de görülmektedir (Sina, 2004: 230). Deli Dumrul Boyu'nda Deli Dumrul'un ölüm meleği Azrail ile olan ilişkisi, Kumuk folklorundaki *Cavat Bey Destanı* (Cavat Bıy Yır) ile neredeyse aynıdır (Gezenfergızı, 2016: 652-653).

Tofik (Tevfik) Hacıyev, Arif Acalov, Celal Beydili gibi araştırmacılara göre Dumrul ile Sümer Tanrısı Dumuzi arasında bir ilişki vardır (Sultanzade, 2010: 480). Dumrul ve Duha Koca adları ile Dumuzi adı arasında bir ilişki sezilmektedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile Sümer Destanı *İnanna ve Dumuzi* arasında bazı benzer kısım ve motifler vardır (Sultanzade, 2010: 480-483). Sümer ve Türk mitolojisinde pek çok ortak imge vardır ki, bunlardan biri, Bilgamiş (Gılgamış) ile Dede Korkut destan kahramanı Deli Dumrul ve Kumuk yır kahramanı Cavat bey'dir (Gezenfergızı, 2016: 653-654). Sümerlerin, Türkler ile olan bağı birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul

Boyu ile Sumer Destanı arasında önemli bir yakınlık olduğu görölmektedir. Milattan Önceki dönemlerde çeşitli kaynaklara yansımış benzer anlatıların olduğu görölmektedir. Türklerin eski mitolojilerinden, inanışlarından, tarihin derinliklerinden beslenen Deli Dumrul Boyu'nun, binlerce yıllık bir tarihî süreç içerisinde süzüle süzüle, işlene işlene geldiği daha iyi anlaşılmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 311).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, Dumrul'un karısının, kocasına duyduğu aşkı kanıtlamak için onun yerine ölmeyi kabul etmesi, Euripides'in tragedyasındaki *Alkestis* konusuyla benzerdir (Boratav, 2012: 65). Deli Dumrul'un Azrail ile yaptığı mücadele, Digenis Akrit'e dair Bizans efsanevi hikâyeleri benzeşmektedir (Jirmunskiy, 1961a: 616-617). M.Ö. 5. yüzyılın eski Yunan draması, Evripides'in *Alkestis*'i, Dede Korkut'un Deli Dumrul'u ile benzerdir. Deli Dumrul, Admetos ile Herakles'in rollerini üstlenmiştir (Baydur, 1951: 27-28). Deli Dumrul, Yunan mitolojisindeki Herakles ve Admetos'u birleştiren bir tiptir (Abdulla, 2015: 28-29, 271-274). M. Ö. 5. yüzyıl yazarlarından Euripides'in *Alkestis* adlı tragedyası ile Dede Korkut'un Deli Dumrul'u arasında çok sayıda benzerlik vardır (Sina, 2004: 225-233).

Türkler, binlerce yıllık tarihleri boyunca birkaç medeniyet dairesi değiştirmiştir. En eski devirlerden itibaren Türkler ve ataları; avcı-toplayıcı, bozkır kültürü, yerleşik yaşam gibi farklı yaşam tarzlarına sahip olmuşlardır. Türklerin ve atalarının tarihî süreç içerisinde tecrübe ettikleri bu medeniyet daireleri sözlü kültür ürünlerine ve Dede Korkut anlatılarına yansımıştır:

En eski devirlerde Türklerin ataları *Orta Asya'nın/Avrasya'nın* kuzey bölgelerinde ve *Güney Sibiryada* yaşıyorlardı; avcılık-toplayıcılıkla geçiniyorlardı; mağaralarda, küçük köylerde, ormanlarda vb. yaşıyorlardı; nüfus azdı; küçük gruplar halinde yaşıyorlardı; aralarında mücadele azdı; yaşamlarında geyik ve bazı av hayvanları önemli bir yere sahipti; devlet kurumu henüz gelişmemişti. Bu yüzden bu dönemde oluşan anlatılarda; kahraman avcı (Mergen) tipindedir, genellikle tek başınadır veya çevresinde az sayıda kişi vardır; kahraman olağanüstü varlıklarla mücadele halindedir; doğa tasvirleri yoğundur; efsanevi-mitolojik özellikler çoktur; tarihîlik azdır. Bugün *Güney Sibiryada* bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının anlatılarında genellikle bu özellikler görölmektedir. Tarih-coğrafya, insanı ve yaşam tarzını etkilemiş, bu durum anlatılara da yansımıştır. Dede Korkut'ta; Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy bu dönemde ortaya çıkmıştır; Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu

Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un en alt tabakaları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu anlatılar başlangıçta büyük oranda efsanevi-mitolojik özellikler taşıyorlardı.

Sonraki dönemde Türkler *Orta Asya'nın/Avrasya'nın* kuzey bölgelerinden, *Güney Sibirya'dan Orta Asya'nın* güney bölgelerine, Doğu Avrupa'ya doğru yayılmışlardı; hayvanları evcilleştirmişlerdi, hayvancılıkla geçiniyorlardı; çadır evlerinde, obalarda, bozkırlarda yaşıyorlardı; nüfus artmıştı; büyük gruplar, boylar/kabileler halinde yaşıyorlardı; aralarında mücadele artmıştı; yaşamlarında at ve koyun gibi hayvanlar önemli bir yere sahipti; devlet kurumu gelişmişti. Bu nedenle bu dönemde oluşan anlatılarda; kahraman alp (Alpamış) tipindedir, genellikle çevresinde birileri, kırk yiğit vb. vardır; kahraman başka insanlarla mücadele halindedir; doğa tasvirleri yeri geldikçedir; efsanevi-mitolojik özellikler azdır; tarihîlik çoktur. Bugün *Orta Asya, Doğu Avrupa* bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının anlatılarında genellikle bu özellikler görülmektedir. Tarih-coğrafya, insanı ve yaşam tarzını etkilemiş, bu durum anlatılara da yansımıştır. Dede Korkut'ta; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy bu dönemde ortaya çıkmıştır. Daha önceki avcı-toplayıcı dönemde ortaya çıkan anlatılar ve Dede Korkut Boyları tarihîleşme sürecine girerek, sonraki dönemlerden tarihî-coğrafi unsurlar kazanarak gelişimine devam etmiştir.

Sonraki dönemde Türkler yavaş yavaş yerleşik yaşama geçmiş, yazı (kitap vb.) yaygınlaşmış, sözlü kültür ürünleri yazıya geçirilmişlerdir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Dede Korkut'ta az yer adının geçtiği boylardan biridir. Boyun coğrafyası belirgin değildir, yok denecek kadar azdır. Çünkü bu destan, daha doğrusu bu efsane veya destani efsane, binlerce yıllık tarihî süzgecinden geçmiş, dilden dile, kuşaktan kuşağa, boydan boya, milletten millete anlatılmış, içerisine kısmen tarihî unsurları katmış, birçok farklı kültür dairelerinden geçmiş, yazılı kaynaklarda tespit edilebildiği kadarıyla 4000 yıllık, belki de bir o kadar daha, hatta çok daha eskiye uzanan kökleri olan bir anlatıdır. Herhalde *Anadolu'da*, dünyanın en eski yapılarından bazılarının bulunduğu, üzerlerine insanların, hayvanların, çeşitli varlıkların tasvirlerinin yapıldığı heykellerin dikildiği *Göbeklitepe'de* yaşayan insanlar da yaşam-ölüm kavramıyla karşılaşmışlar, bununla ilgili birbirlerine birşeyler anlatmışlardı. Bu destan/efsane onlardan biri, belki de tarihteki en ünlüsüdür. Çünkü dünyanın en eski yazılı destanı olan *Gilgameş* onun bir varyantıdır.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, başta kuru bir köprüden ve yanına bir obanın konuğundan bahsedilmiştir. Burada göçebe yaşam grlmektedir. Deli Dumrul'un sözlerinden, dağların, bağların, üzümlerin olduğu bir coğrafya akla gelmektedir. Burada ise yerleşik, tarımcı bir toplum grlmektedir. Yani Dede Korkut anlatılarındaki toplumda yarı yerleşik-yarı göçebe bir görünüm vardır. Destanın Sümer varyantında da benzer unsurlar vardır. Sümer varyantında *Mezopotamya* bölgesindeki yerleşikler ve buraya göç etmiş olan erken göçebelerle ilgili yansımalar vardır. Destanın varyantlarından anlaşıldığına göre, anlatı tarımcı-göçebe çatışması üzerinden de gelişmiştir. Bu durum destanı ilk göçebeliliğin ortaya çıktığı birkaç bin yıl öncesine götürmektedir. Dede Korkut'taki coğrafya göçebeliliğin ve tarımın bir arada görüldüğü *Batı Türkistan* coğrafyasıyla örtüşmektedir. Zaten Deli Dumrul'un nnn *Rum'a* (Anadolu) ve *şam'a* (Suriye) yayılmasını istemesi de, *Orta Asya'daki Türklerin/göçebelerin Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına yayılmalarını* yansıtmaktadır.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki önemli yerlerden biri *Karadağlar'dır*. Ancak burası mekân olmaktan ziyade kişilerin sözlerinde, soylamalarında birçok kez geçen bir yerdir. Destanda Deli Dumrul'un babası yaylak olarak *karşı yatan Karadağ*'dan ve Deli Dumrul yaylak olarak yüksek yüksek *Karadağlar'dan*, Deli Dumrul'un eşi ise yaylak olarak *karşı yatan Karadağlar'dan* bahsetmektedir. Destanın sonundaki Dede Korkut'un alkışında da *yerli Karadağlar'dan* bahsedilmektedir. Bunlar açık bir şekilde Dede Korkut ve Oğuz dilinin, geleneğinin ürünüdür. *Karadağlar'ın* diğer Dede Korkut boylarındaki gibi *karşı yatan Karadağlar* olarak nitelendirilmesi de bunun bir sonucudur. Sadece bu destana bakarak buranın yerini tespit etmek imkansızdır. Ancak destan, Dede Korkut Destanları arasında yer aldığı için, içerisindeki kullanılan ifade ve tasvirler Dede Korkut geleneğinin bir ürünü olduğu ve Dede Korkut'taki birçok dstandaki coğrafyadan *Karadağlar'ın* coğrafi konumu tespit edilebildiği için, bu dstandaki *Karadağlar'ın* da *Sirderya* boyunca uzanan, *Kazakistan'da* yer alan *Karadağlar* (Karatav) olduğu söylenebilir. Oğuzlar *Karadağlar* evresindeki ırmak boylarında veya bozkırlarda g ettiklerinden, *karşı yatan Karadağlar* ortak hafızalarında korunmuştur.

Türkmen Sahra/Gnbed yazmasındaki bir soylamada, "*karşı yatan kara daglar erdemidr, otı bitb, ıkub ıkub el yaylamak*" (*karşıda duran kara dağlar erdemidir, ot bitirip, çıkıp çıkıp üstünde il yaylatmak*) demektedir (Ekici, 2019: 89, 181). Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz kenti dediği *Karaçuk*, esere göre *Farab* kentinin adıydı. *Farab*, *Aris* ayının *Sir*

Derya'ya döküldüğü yerde bulunan küçük bir yöreydi, idare merkezi *Keder* kasabasıydı (Sümer, 1972: 38-39). Aybek ed-Devadari'nin (ö: 1336) *Ulu Han Ata Bitiği*'nden aktardığı bilgilerin bulunduğu *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserinde, Tatarların/Türklerin siyah dağ anlamındaki *Kara Dağ*'da tarih sahnesine çıktıkları söylenmiştir. Tatarların/Türklerin anavatanı bu *Kara Dağ*'dı (Demir, 2017: 73-75). Topkapı Sarayı *Oğuzname*'sinde, Alp Rüstem, "*Kara dağın kurdu! Kara kaya kaplanı!*" olarak nitelendirilmiştir (Ögel, 1994: 126). *Şecere-i Terakime*'deki Ögürçik'in söylediği bir şiirde "*Yassı yatan Kara-Dağ'ın sağırsına uğrayıp geldim*" demektedir (Ögel, 1993: 259). Oğuz-Kıpçak kavmi kışa doğru *Sirderya*, *Çu*, *Talas*, *İle/İli* kıyılarına ve *Karatav* (Karadağ) ile *Alatav* (Aladağ)'ın eteklerine toplanıyordu (Seydimbek, 2000: 51). Dede Korkut'taki *Kara Dağ* (*Karşı yatan Kara Dağ*) *Türkistan*'da, *Han Tanrı Dağları*'nın kollarından birinin adıdır. *Sirderya* boylarına uzanmaktadır (Öztürk, 2012: 290-291).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun coğrafyası belirsizdir. Böyle binlerce yıllık bir efsanede fazla bir coğrafyanın olmaması da son derece normaldir. Bir dönem *Karadağlar* (Kazakistan) çevresinde yaşamış Oğuzların ünlü dağlarının adını ortak hafızalarında koruduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Üst coğrafya

Haluk Köroğlu'na göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, *Kafkasya* bölgesinde ortaya çıkmıştır (Konıratbayev, 2000: 173).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in çalışmasında bahsettiğine göre, 10. yüzyılda ortaya çıkan Digenis'e ait anlatılar, *Anadolu* ve *Güney Kafkasya*'nın farklı dil konuşan halkları arasında çok yaygındır. Domrul'un Anadolu ile ilgili olan ilişkileri, onun, Oğuz destanlarına, *Yakın Doğu* tarih devresinde dahil olduğunu söylemek için bir kanıt oluşturmaktadır. Jirmunskiy, Kan Turalı Boyu'nun ilgili bulunduğu *Trabzon*'un Digenis anlatısının da yayılma merkezi olduğuna da dikkat çekmiştir (1961a: 616-617).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde dile getirdiğine göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda mekân belli değildir. Kahraman, yiğitlik ününü *Rum*'a ve *Şam*'a duyurmayı arzulamıştır. *Rum* ve *Şam* ise Oğuz'dan çok uzaktadır. Dede Korkut Boyları'ndan, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'larda Oğuz kahramanlarının yerleştiği ve hareket ettiği saha belirli değildir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı

Boyu'nda *Rum*'un, *Şam*'ın söz arasında adı geçer ve Kanturalı, *Trabzon*'a bir kızın ardınca gitmiştir, ancak kahramanların nerede yerleştiği, hangi sahada yaşadığı Dede Korkut Kitabı'nda açık olarak görülmez (1990: 26-29).

Dede Korkut'ta kahraman tanıtımlarında, soylamalarda vb. çeşitli yerlerde adları birlikte geçen *Hemid-Merdin*, *Rum-Şam*, *Berde-Gence*, *Mekke-Medine* vb. *Anadolu-Azerbaycan*, *Yakın Doğu* bölgesinde yer almaktadır ve destanın üst coğrafyasıyla ilgilidir. Bu yer adlarının birçoğunun birlikte geçmesi ilginçtir. Bu ikili yer adları genellikle kahramanla ilgili yerlerde, tanıtımlarda vb. geçer: “*Hemid ilen Merdin kalasın depüp yıkan*”, “*yigitlüğüm Ruma, Şama gide*”, “*Berde'ye, Genceye varup vatan tutdu*”. Bazen de soylamalarda geçer: “*Mekke ile Medinenün kapusu ağaç*”. Destanları anlatan ozanın/ozanların, bildiği bu yer adlarını birlikte anarak, destanı daha çekici hâle getirmek, bir coğrafya ve gerçekçilik katmak istediği düşünülebilir. Bu durum destanlar için normaldir. Çünkü destanlar bir coğrafyaya sahiptir, az veya çok gerçeklik değeri taşırlar. Ozanlar bu anlatıları bir topluluk önünde anlatırlar ve izleyicilerin/dinleyicilerin ilgisini anlatı üzerinde korumaları gerekir. Bu yer adları genellikle destandaki ana mekân değildir, sadece destanda çeşitli ifadelerde ad olarak geçer. Yani buralar kahramanların yurdu değildir. Kara Budak *Hemid* ile *Merdin* kalesini tepip yıkar, Deli Dumrul ününün *Rum*'a *Şam*'a gitmesini ister, Begil *Oğuz*'dan uzaklara *Berde*'ye *Gence*'ye göç eder, Uruz, ağaç ile konuşurken onun *Mekke*'nin *Medine*'nin kapısı olduğunu söyler.

Açık bir şekilde denilebilir ki; *Anadolu-Azerbaycan* bölgesi ve *Orta Asya*, tarihî ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafî ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. *Anadolu* ve *Azerbaycan*'ın her bir köşesi anayurt *Türkistan*'ın/*Orta Asya*'nın hatıralarıyla doludur. Dede Korkut Destanları'nın bazılarında, üst coğrafya ile ilgili önemli bilgilerin olduğu kısımlar görülmektedir. Gerçekte destanların alt coğrafyası *Orta Asya*'ya ait olan bu yerler, Türklerin *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasına göç etmeleriyle yeni coğrafyalarına uyarlanmıştır. *Türkistan*'daki yer adlarının *Anadolu-Azerbaycan*'daki yeni yurttaki yer adlarına verilmesi de bunda etkili olmuştur. Dede Korkut Destanları'nın *Hazar*'ın batısı, *Anadolu-Azerbaycan* varyantı olan Dede Korkut Kitabı'nda üst coğrafyada *Anadolu-Azerbaycan* görülürken, Destanların *Orta Asya*, *Türkmenistan* varyantında ise üst coğrafyada yine *Orta Asya*, *Türkistan* vardır. Bu da destanların *Anadolu-Azerbaycan* varyantında, üst coğrafyasının sonradan destanlara uyarlandığını, anlatıların mahallileştiğini göstermektedir (Eyüboğlu, 2023: 21).

3. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki Yer Adları

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki yer adları şunlardır: *Karadağ*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Rum/Rum Eli*, *Şam*.

Karadağ: Dede Korkut Kitabı'nda *Kara dağ*, *Kara dağlar* olarak geçmektedir. Adı 11 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda ayrıca *Karacuk* adı geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu (Gökyay, 1973: 335).

Zeki Velidi Togan, *Kazakistan*'da *Sir Derya*'ya paralel uzanan *Kara Tav* sıradağlarının Dede Korkut'taki karşı yatan *Kara dağ* ya da *Karacuk Dağ* olduğunu söylemiştir (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuzlar ve liderleri Salur Kazan ve Kanturalı, *Sir Derya*'nın kuzeyinde bulunan *Kara-Dağ*, yani *Karacuk Dağı*'nın sakinleriydi (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CLXX).

Alkey Margulan'ın çalışmasında yazdığına göre, *Oğuzname*'de Kazan Han'ın sevdiği yerlerden biri *Karaşık Dağı*'dır. Bu dağın bir diğer adı da *Karatav* (Karadağ)'dır. *Karatav* (Karadağ), Firdevsi'nin *Şehname* destanında *kuh hara* şeklinde geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karaşık* kenti, tahminen, *Kazakistan*'ın güney bölgesindeki *Karatav* (Karadağ)'ın güney cephesinde, eski *Karnak* kentinin yakınlarındaydı. Kazak destanlarında bu kent *Kırk Kaleli Karaşık* şeklinde geçer ve çoğunlukla *Karatav* (Karadağ) ile birlikte anılmaktadır (2000: 143).

Faruk Sümer'in dediğine göre, *Karacuk*, *Sirderya* boylarındaki, bugün *Karatav* (Karadağ) adıyla anılan ünlü sıra dağlardır. 11. yüzyılın Türk yazarı Kaşgarlı Mahmud, *Karacuk*'un Oğuz yurdu olduğunu açıkça söyleyerek haritasında da göstermiştir. *Şecere-i Terakime*'deki Türkmen rivayetlerinde de *Karaçuk*, Oğuzlar'ın yurduna ait yer adları arasında sayılmaktadır (1959: 408-409).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde kaydettiğine göre, *Karaçuk* adlı dağ vaktiyle *Orta Asya*'daydı. Ancak araştırmacıların dediği bütün *Karaçuk*'ların, *Karacadağ* ve *Karadağ*'ın Dede Korkut Kitabı'ndaki *Karaçuk* ile ne derece ilgili olduğunu söylemek zordur. Aslında ilgili *Karaçuk Dağı*, *Azerbaycan*'da, *Karabağ* mevkiindedir (1990: 34).

Ali Öztürk'ün bahsettiğine göre, Dede Korkut'taki *Kara Dağ*, *Türkistan*'da, *Han Tanrı Dağları*'nın kollarından birinin adı olup, *Sirderya*

boylarına uzanmaktadır. Dede Korkut'taki *Karacuk Dağı*, *Hazar Denizi*'nin doğusundadır. *Karacuk Çoban* da adını bu *Karacuk Dağ*'dan almıştır (2012: 290-291).

Dede Korkut'taki *Kara Dağ/Karadağ/Karadağlar/Karaçuk*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır; bugün de aynı adı taşıyan *Karadağlar* (Karatau/Karatav)'dır. *Karadağlar/Karacuk* bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında ve onun destani bir yansıması olan Dede Korkut'ta önemli bir yeri vardır. Dede Korkut'taki *Kara Dağ* adı destanda ayrıca cins adı olarak da geçmekte, belirli belirsiz birçok dağları da ifade etmektedir. Eski Türkler/Oğuzlar, çeşitli coğrafyalara göç ettikçe ve yayıldıkça *Kara Dağ*'ın adını da yeni yurtlarına götürmüşlerdir.

Oğuz Eli/Oğuz: Dede Korkut Kitabı'nda *Oğuz*, *Oğuz Eli*, *Oğuz Elleri*, *Oğuz Kavmi*, *İç Oğuz*, *Taş Oğuz* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Oğuz*, *İç Oğuz*, *Daş Oğuz*, *Dış Oğuz* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 12 boyun tamamında geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy. Türkmen varyantında adı 9 boyda geçer: Iza Berilediren Nesilsiz, Törelı Beğ, Bamsım Birek, Imra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 328-338; Erdem, 1998: 809-811).

Faruk Sümer'in eserinde kaydettiğine göre, Dede Korkut kahramanları *Oğuz Eli*'ne mensupturlar. Oğuzlar, hikâyelerde çok defa *kalın* (kalabalık, güçlü) ve bazen de *kanlı* (ihtimal savaşçı ya da öcünü alan) sözleriyle nitelenmektedir (1972: 391).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Oğuzname*'de, Oğuz Han'ın yurdunu üçer üçer altı oğlu arasında bölüştürmesinden sonra Oğuzlar Boz-Ok ve Üç-Ok diye adlandırılmıştır. Dede Korkut'ta ise İç-Oğuz'dan Üç-Oklar, Taş(Dış)-Oğuz'dan Boz-Oklar anlaşılmaktadır (1973: LXXXVIII).

Mehmet Fahrettin Kırzıoğlu'na göre, İslam coğrafyacılarının *Ermeniyye* dedikleri bölge ile *Arran* ve *Azerbaycan* memleketlerinin bütünü *Oğuz* ili içindeydi; *Oğuz İli* ifadesi ise *Gence-Bayburt-Nahcevan-Karadeniz* ve *Ahuska-Van Gölü* arasındaki bölgeyi içeriyordu (Kırzıoğlu'ndan aktaran Gökyay, 1973: XC).

Şamil Cemsıdov'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda tasvir edilen coğrafı çevreyle ilgili olarak, *Oğuz*'un esasen coğrafı olarak kullanıldığı

görülmektedir. Bu coğrafi adlar destanda ayrı ayrı boylarda *İç oğuz*, *Daş oğuz*, *Oğuz*, *Kalın oğuz*, *Oğuz elleri* şeklinde geçmektedir (2004: 117).

Dede Korkut'taki *İç Oğuz-Dış Oğuz* kavramları hikâyelere göre değişmektedir. Çünkü Dede Korkut Hikâyeleri, tarihin farklı dönemlerine aittir. Tarihi süreçte, Türk kabile federasyonlarının değişmesi, federasyona çeşitli boyların girip çıkması, devletin büyüme ve küçülmesi, sınırların genişlemesi ve daralması, sosyal, ekonomik, politik, askeri gelişmeler, göçebelige bağlı olarak kavimlerin yer değiştirmesi vb. gibi nedenlerle, Türk tarihinin destani-hikâyevi bir yansıması olan Dede Korkut'ta da *İç Oğuz-Dış Oğuz* ifadeleri hikâyeye göre değişmektedir. Bazı hikâyelerde *İç Oğuz-Dış Oğuz* kavramları da açık değildir, hikâyeye sonradan uyarlanmıştır. *İç Oğuz-Dış Oğuz* kavramları hakimiyeti elde tutan tarafa göre değişmektedir, hangi taraf iktidarı elde tutuyorsa, o taraf İç Oğuz olarak merkeze konmuştur. Çoğu zaman İç Oğuz ve Dış Oğuz, Batı Göktürklerini oluşturan On-Okların, batıdaki Nu-she-pi ve doğudaki Tu-lu boylarıdır. Ancak bazı hikâyelerde İç Oğuz, Batı Göktürklerini; Dış Oğuz, Doğu Göktürklerini ifade etmektedir. *İç Oğuz-Dış Oğuz* ifadeleri hikâyeye, hatta aynı hikâyenin alt ve üst tabakalarına göre değişebilmektedir (Eyüboğlu, 2019: 380-381).

Rum/Rum Eli: Dede Korkut Kitabı'nda *Rum*, *Rum Eli* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Rum* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 2 boyda geçer: Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu. Türkmen varyantında adı bir boyda, Bamsım Birek'de geçer (Gökyay, 1973: 337; Erdem, 1998: 811).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Rum*, *Orta ve Batı Anadolu*, *Roma* ve *Bizans* devletlerini gösteren bir ifadedir. Dede Korkut'ta Bizans Devleti yerine geçmektedir. *Rum Eli*, Doğu Roma Devleti ülkesi, Bizans Devleti'ne bağlı olan yerlerdir (1973: 337).

Eskiden *Anadolu*, *Roma Devleti'nin*, *Doğu Roma Devleti'nin* bir vilayeti idi. *Rum* adı *Roma'nın* Araplar tarafından söylenişi olup Türklere de geçmiştir. *Rum Eli*, *Roma Ülkesi* anlamındadır ve Dede Korkut'ta *Anadolu* için kullanılmıştır. Destanın alt coğrafyasının *Orta Asya* olduğunu göstermektedir, çünkü Oğuzlar/Türkler *Orta Asya'da* yaşarlarken *Anadolu'ya Rum Eli* (Rum Ülkesi) diyorlardı. *Anadolu* Türkleştikten sonra başka isimlerle adlandırılmıştır. Yani Dede Korkut'ta *Anadolu'nun Rum* olarak adlandırılması, henüz *Anadolu'nun* Türkleşmediği bir zamana işaret etmektedir.

Şam: Dede Korkut Kitabı'nda *Şam* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda geçer (Gökyay, 1973: 337).

Orhan Şaik Gökay'a göre, *Şam*, *Suriye*'nin başkentidir. *Suriye Çölü*'nün kuzeybatı ucunda, *Anti-Lübnan Dağları*'nın eteğinde ve burada nehir kıyısında tarihî bir kenttir (1973: 337)

Sonuç

Coğrafya insanların görünüşünü, yiyecek-içeceklerini, giyim-kuşamını, barınmasını, tarihini, kültürünü, inanışlarını ve daha birçok unsuru etkilemiştir. Eski Türklerin yaşadığı coğrafyanın etkileri Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut kahramanlarının birçok davranışlarının altyapısında coğrafyanın etkileri görülmektedir.

Dede Korkut'ta adı geçen yerlerin birçok tarihî devirlerde olduğu gibi bugün de Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada kullanılan yerlerdir. Dede Korkut'ta adları birlikte geçen *Hemid-Merdin*, *Rum-Şam*, *Berde-Gence*, *Mekke-Medine* vb. ikili yer adları ise destanın üst coğrafyasıyla ilgilidir ve *Anadolu-Azerbaycan*, *Yakın Doğu* bölgesinde yer almaktadır.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun konusu, bir kişinin ölümle olan mücadelesidir. Anlatı kişileştirilmiş olağanüstü varlıkla mücadele üzerine kurulmuştur. Anlatıda bir kişinin/karakterin/tipin olumlu anlamda büyük bir dönüşümü görülmektedir. Destanın başkahramanı Deli Dumrul'dur.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda tarihî-coğrafi-edebî-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka Şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Boyun coğrafyasında bu tabakaların yansımaları vardır.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun Makav adlı bir *Türkmenistan* varyantının olması, boyda geçen yer adları, bu boyun Oğuzların *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden önceye, *Orta Asya*'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyda geçen kişiler, çeşitli motifler, anlatının varyantları, ilgili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Dede Korkut'ta az yer adının geçtiği boylardan biridir. Boyun coğrafyası belirsizdir. Çünkü bu efsane çok eskiye uzanan kökleri olan bir anlatıdır. Bu anlatı yaşam-ölüm kavramıyla ilgili tarihteki en ünlüsü olduğu söylenebilecek bir efsanenin bir varyantıdır. Bir dönem *Karadağlar* çevresinde yaşamış Oğuzların ünlü dağlarının adını ortak hafızalarında koruduğu görülmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda *Karadağ*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Rum/Rum Eli*, *Şam* yer adları geçmektedir.

Kaynakça

- Abbasov, N. N. (2009). “Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluşu Hakkında”, *Karadeniz Araştırmaları*, (22), 147-157.
- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Agacanov, S. G. (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmedova, A. (2018). “Kitab-i Dede Korkut Destanı” Oğuz Türklerinin Ortak Yazılı Yapıtıdır. *Kafdağı*, 3 (1), 19-30.
- Akar, A. (2019). Bir Milli Kültür Değeri Olarak Dede Korkut Oğuznâmeleri. *Nefes*, (35), 76-83.
- Akkoyun Koç, T. (2020). *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Alptekin, A. B. (2008). “Doğu Anadolu Bölgesinde Anlatılan Halk Hikâyelerinde Dede Korkut Hikâyeleri'nin Etkileri”, *Türk Dili*, (683), 413-422.
- Alsac, F. (2024). “Dokuyucu Ana Arketipi Bağlamında Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısı”, *Folklor Akademi Dergisi*, 7 (1), 12-21.
- Amanoğlu, E. K. (1999). “Kişi Adlarında Eski İnançların İzleri: Dede Korkut”, *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (11), 53-59.
- Asker, N. (2016). “Dede Korkut Kitabında Şehirler ve Kaleler”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. 197-205.
- Aşrov, A. (2000). “Türkmen Nüshasının Değeri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. 49-54.
- Balhıyev, G. (2000). “Gorkut Ata - Ruhı Ata”, akt. Güçmurat Sultanmuradov, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. 55-62.
- Bayat, F. (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KaraM.
- Baydur, S. Y. (1951). “Evripides'in Alkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u”, *Türk Dili*, (1), 27-28.
- Boratav, P. N. (1958). “Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihî Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, XIII (48), 31-62.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Buldur, A. D. ve Meydan, A. ve Güngör, Ş. (2016). “Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası”, *Journal of Social Sciences*, 15 (3), 925-947.
- Cemşidov, Ş. A. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. Akt. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cemşidov, Ş. (2004). “Dede Qorqud Kitabı'nda Coğrafi Mühit, *Dede Qorqud Dünyası. Meqaleler*. Bakı: “Önder Neşriyyat”. 109-124.
- Demir, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Derman, A. ve Aslan, Z. (2016). “Çevre Eğitimi İçin Kültürel Bir Bakış Açısı: Dede Korkut Hikâyeleri”. *Turkish Studies*, 11 (14), 201-220.
- Durbilmez, B. (2003). “Efsaneden Destana: Kazakistan'da Korkut Ata ve Korkut Küyü”,

Milli Folklor, (60), 219-232.

Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Duymaz, A. (2015). Türkmenistan'da Kültürel Kimliğin Kaynağı Olarak Dede Korkut Geleneği. *Milli Folklor*, (107), 19-33.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Bağlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.

Elibeyzade, E. (1999). *Kitabi Dede Korkud*. Bakı: Azerbaycan Tercüme Merkezi.

Emol, H. (2016). "Dede Korkut Oğuznamelerinde Oğuz Boy Teşkilatının İzleri", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. 589-592.

Ercilasun, A. B. (1998). "Deli Dumrul İle Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese", *Milli Folklor*, (37), 13-16.

Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. 157-160.

Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", *Milli Folklor*, (56), 22-33.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdem, M. (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (4), 158-188.

Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1000 Temel Eser.

Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 87-145.

Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.

Eyüboğlu, D. C. (2022c). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.

Eyüboğlu, D. C. (2023). Dede Korkut'taki Türkistan. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1-28.

Eyüboğlu, D. C. (2024). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Gezenfergızı, A. (2016). "Oğuz Destanı "Kitabı Dede Korkut"un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar'ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. 651-656.

Gökyay, O. Ş. (1973). *Demdem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gömeç, S. (2009). "Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (4), 210-217.

Gülensoy, T. (2004). "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-

- 26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, (41), TDK Yay., Ankara, 2004, 81-92.
- Gürçay, S. (2016). “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” Hikâyesinin Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 2 (3), 23-48.
- Heyet, C. (2004). “Dede Gorgud Destanlarının Tarihine Bir Bahış”, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/II, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, 77-81.
- Iskakov, B. ve İbrayev, Ş. (2000). “Korkit Ata Kitabı”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 285-332.
- İbrayev, Ş. (2000). “Ebedî Miras”, akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 15-43.
- İnan, A. (2016). “Türk Destanlarına Genel Bakış”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler - Metinler)*, haz. Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz. İstanbul: Ötügen Neşriyat. 35-51.
- Jırmunskiy, V. M. (1961a). “Kitabı Korkud” ve Oğuz Destanı Geleneği”, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, (100), 609-629.
- Jırmunskiy, V. M. (1961b). “Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler”, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XXV (99), 471-483.
- Jırmunskiy, V. M. (1997). “Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler”, çev. C. Kanaşayeva, *Millî Folklor*, (36), 77-81.
- Kakhniashvili, G. ve Özel, H. (2016). “Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Düşmanları Kimlerdi?”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 3. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. 1111-1115.
- Kalenderoğlu, İ. (2016). “Dede Korkut Kitabına Adanan Üç Ömür: Muharrem Ergin, Mâti Köşayev, Hamit Araslı”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. 825-833.
- Kaskabasov, S. (2000). “Ecelle Boğuşan İnsan”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 183-196.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kırman, Ü. (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi Ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Konıratbayev, A. (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 147-182.
- Korkmaz, Z. (2006). “Dede Korkut Hikâyelerinde İnsan ve Doğa”, *Türk Dili*, (657), 250-257.
- Kramer, S. N. (2002). *Sümerler (Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri)*. Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Margulan, A. (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 123-146.
- Nısanbayev, A. (2000). “Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 1-13.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1994). “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı

- Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, 113-128.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özarslan, M. (1998). "Oğuz Kağan Destanı'nda Tarihi, Dinî, Beşerî ve Tabiatüstü Unsurlar", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, haz. Metin Özarslan ve Özkul Çobanoğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası. 424-438.
- Özdarıcı, Ö. (2011). "Anlatı Tekniği Açısından "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı"nı Bir Çözümleme Denemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (16), 371-380.
- Özkan, İ. (1997). "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, 263-314.
- Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Pirverdioğlu, A. (2000). "Dede Korkut ve Şamanizm", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgöl ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. 293-299.
- Sepeçioğlu, M. N. (1998). *Dedem Korkut'un Kitabı*. İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Seydimbek, A. (2000). "Korkut Ata Efsaneleri", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. 49-95.
- Sina, A. (2004). "Alkestis ve Deli Dumrul", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (36), 225-235.
- Sultanzade, V. (2010). "Domrul Adının Kökeni Ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine", *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan "Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə" VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları*. Bakı. 480-483.
- Sümer, F. (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII (3-4), 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, A. (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı*. Yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şahin, A. (2018). "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi"nde Yapı. *KUSAD*, 1 (1), 54-73.
- Şahin, V. (2017). 'Dede Korkut Hikâyeleri'nde Mekân Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, (8), 1-49.
- Şen, C. (2018). *Dede Korkut Anlatıları'nda Büyümlü Gerçekçilik*. Yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Taşadı, A. (2015). "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 21-30.
- Tokgözlü, A. (2021). Dede Korkut Kitabı'ndan "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" Adlı Hikâyenin Yapı Bakımından Tahlili. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (6), 298-313.